

**Κωνσταντίνος Ἄπ. Βακαλόπουλος**

Ὁ Ἑλληνισμός τῆς περιοχῆς Μοριχόβου Μοναστηρίου  
κατά τὸ μακεδονικὸ ἀγῶνα  
Ἡ περίπτωση τοῦ ἄγνωστου μακεδονομάχου Πέτρου Σουγαράκη



Έργαζόμενος για την κατάταξη του αρχείου του Ίδρύματος Μελετών της Χερσονήσου του Αίμου βρήκα, ανάμεσα σε άλλα ενδιαφέροντα κείμενα, ένα χειρόγραφο αναφερόμενο στο μακεδονικό αγώνα, το οποίο μελέτησα και διεπίστωσα ότι περιέχει χρήσιμες πληροφορίες για μια μελλοντική σύνθεση της ιστορίας του. Το χειρόγραφο αυτό περιέχει τις αναμνήσεις ενός άγνωστου μακεδονομάχου, του Πέτρου Σουγαράκη, και αποτελεί σημαντική συμβολή στις γνώσεις μας για το μακεδονικό αγώνα της περιοχής Μοριχόβου. Η αξία του έγκειται στο γεγονός, ότι οι πληροφορίες μας προέρχονται από ένα απλό άνθρωπο του λαού και όχι αρχηγό σώματος.

Ο Πέτρος Σουγαράκης από το χωριό Ίβεν Μοναστηρίου δεν είναι βέβαια από τους πολύ γνωστούς μακεδονομάχους. Είναι όμως ένας από τους άφαντους εκείνους πολεμιστές, οι οποίοι ξεφύτρωσαν μέσα από το έδαφος της Μακεδονίας, έζησαν με ένταση τά γεγονότα και πρόσφεραν μεγάλες υπηρεσίες στα σώματα, στα όποια υπηρέτησαν, γιατί γνώριζαν πολύ καλά τόν τόπο, τά πρόσωπα και πράγματα και μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν ως οδηγοί ή και σύμβουλοι των αρχηγών, αξιωματικών του ελληνικού στρατού, σε όρισμένες κρίσιμες στιγμές. Έτσι ξεκίνησε και ο Πέτρος Σουγαράκης, πού γεννήθηκε στα 1881 και έλαβε μέρος στον αγώνα από τις αρχές του, δηλαδή από τά 1902, στην περιοχή Μοριχόβου, όπου είχαν αρχίσει να δρούν οι Βούλγαροι έπωφελούμενοι από τό γλωσσικό ιδίωμα των σλαβοφώνων της Μακεδονίας, τό όποιο μιλούσαν οι άτοικοι του τόπου. Έκεί, στα 1896, ένας άπό τους πρώτους αγωνιστές, ο καπετάν Μπρούφας, είχε έξοντωθει μέ όλους τούς συντρόφους του<sup>1</sup>. Η περίπτωση του Σουγαράκη παρουσιάζει όμοιότητες μέ τήν αντίστοιχη του καπετάν-Κώτα. Καί οι δύο προέρχονται από σλαβοφωνες περιοχές, αλλά και οι δύο αίσθάνονται μέσα τους να ταυτίζονται μέ τόν ελληνισμό και άφοσιώνονται κατόπιν στον αγώνα για τή Μακεδονία. Νά πώς τονίζει χαρακτηριστικά στα άπομνημονεύματά του ο Π. Σουγαράκης τήν έντονη ελληνική συνείδηση του πληθυσμού του Μοριχόβου και τήν ήρωϊκή αντίστασή του στον βουλγαρικό έπεκτατισμό:"Όταν ήρθαν αυτοί οι άνω αρχηγοί, έζήτησαν οδηγούς και έρμηνεις άπό τόν τόπο, διότι οι Έλληνες του Μοριχόβου δεν ήξεραν Έλληνικήν γλώσσαν. Ό λόγος ήταν ότι ούτε σχολεία είχαν, ούτε δασκάλους, όπως πρέπει, αλλά τόν ελληνισμόν και έθνισμόν δεν

---

1. Γεωργίου Μόδη, Ό Μακεδονικός Άγών και ή Νεώτερη Μακεδονική Ίστορία, Θεσσαλονίκη 1967, σσ. 304-319.

τόν ἐγκατέλειψαν, παρά ἔμειναν ἀκλόνητοι εἰς τὴν πίστιν τῶν προγόνων, ἔστω πού ὑπέφεραν πάνδεινα καὶ χίλια δύο βασανιστήρια ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Τὰ χειρότερα βασανιστήρια ὑπέφεραν ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους. Πολλές φορές συνέβαιναν, ὅταν οἱ Βούλγαροι ἐπιαναν ἕναν Μοριχοβίτη, τὸν ἐρωτοῦσαν: "Τί εἶσαι;". Καὶ τότε τοῦ ἀπαντοῦσε: "Εἶμαι Ἕλληνας", ἔστω πού δέν ἤξερε τὴν ἑλληνική γλῶσσα. Καὶ τότε οἱ Βούλγαροι θύμωναν καὶ τὸν βασάνιζαν καὶ τοῦ ἔλεγαν: "Ἔσεῖς πρῶτα-πρῶτα ἑλληνικά δέν ξέρετε! Νά εἰπῆτε ὅτι εἶστε Βούλγαροι!". Καὶ τοὺς ἀπαντοῦσαν οἱ Μοριχοβίτες: "Μόνον αὐτό δέν γίνεται", ἔλεγαν. "Ἐμεῖς ἤμαστε πατριαρχικοί, Γκραικοὶ γεννηθήκαμεν, Γκραικοὶ θά πεθάνωμεν". Τοὺς ἔκοβαν χέρια, πόδια, μάτια τοὺς ἔβγαζαν καὶ ἄλλα χίλια βασανιστήρια, ἀλλά τὸν πατριωτισμὸν δέν τὸν ἀφηναν καὶ οὔτε προδότες γίνονταν".

Ὁ Σουγαράκης στὴν ἀρχὴ λαμβάνει μέρος στὴν ἐπανάσταση τοῦ Ἴλιντεν, κατὰ τὴν ὁποία εἶχαν ἐξεγερθεῖ Ἕλληνες καὶ Βούλγαροι, χωρὶς νὰ ὑπάρχει ἀκόμη σαφὴς ἔθνικὴ διαφοροποίηση στίς ἐπιδιώξεις τους. Ἐνδιαφέρουσες εἶναι οἱ πληροφορίες του γιὰ τίς θέσεις, πού εἶχαν πιάσει οἱ ἐπαναστάτες. Μετὰ τὴν ἀποτυχία τῆς ἀνταρσίας ἀρχίζει νὰ διαφαίνεται καθαρά ἡ βουλγαρική προπαγάνδα καὶ νὰ ψυχραίνει τὸν ζήλο τῶν Ἑλλήνων, πού συνέπρατταν μέ σλαβικὲς ἀνταρτικὲς ὁμάδες τῆς περιοχῆς Περλεπέ. Ἔτσι ἀποχωρεῖ ἀπὸ τὴν ὁμάδα ὁ Σουγαράκης, στὴν ὁποία ὑπηρετοῦσε καὶ ὁ Ἀντώνης Ζώης ἀπὸ τὸ Μοναστήρι.

Γενικά κατὰ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἐντείνεται ὁ διαχωρισμὸς τῶν σλαβοφώνων, πού ὡς ὑπέρτατὴ θρησκευτικὴ ἀρχὴ ἀναγνωρίζουν τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, τῶν λεγομένων πατριαρχικῶν, ἀπὸ τοὺς ἄλλους πού ἀναγνώριζαν τὴν Ἐξαρχία, ἀπὸ τοὺς ἑξαρχικούς<sup>2</sup>. Ἀπὸ ἐδῶ καὶ πέρα ὁ Σουγαράκης ἀφοσιώνεται στὴν ἑλληνικὴ ὑπόθεση καὶ μένει σταθερὸς στίς ἰδέες του, μολονότι ἀπειλεῖται ἀπὸ τὸ βουλγαρικὸ κομιτάτο μέ θάνατο. Καὶ αὐτόν μὲν δέν κατόρθωσαν νὰ τὸν ἐξοντώσουν οἱ βουλγαρικὲς ὁμάδες, ἀλλά ἡ μητέρα του καὶ ἡ ἀδελφὴ του θανατώθηκαν μέ οἰκτροτάτο τρόπο<sup>3</sup>. Τὸ μίσος πιά τοῦ Σουγαράκη ἐναντίον τῶν κομιτατζήδων εἶναι ἀσβεστο καὶ δέν καταπραῦνεται οὔτε καὶ μέ τὴν ἀγρία ἐκδίκηση πού πῆρε ἀργότερα.

Τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ Πέτρου Σουγαράκη, γραμμένα σέ κόλλες ἀναφορᾶς διαστάσεων 19,5 X 30, τὰ ὁποῖα ἐπιγράφει μέ τὸν τίτλο "Ἡ ἱστορία μου καὶ ἡ βιογραφία μου", εἶναι δυνατό νὰ χωριστοῦν σέ δύο μέρη: 1) ὁ ἑκεῖνο πού ἀφορᾶ τὴ δράση του κα-

2. Γενικά γιὰ τὴν ἀνάφλεξη τοῦ μακεδονικοῦ ζητήματος βλ. τὴ βασικὴ μελέτη τοῦ Νικολάου Βλάχου, Τὸ Μακεδονικόν ὡς φάσις τοῦ Ἀνατολικοῦ ζητήματος, 1878-1908, Ἀθήναι 1935.

3. Γ. Μόδη, ἔ.ἀ., σ. 305.

τά τὸ μακεδονικὸ ἀγώνα καί κατὰ τοὺς βαλκανικοὺς πολέμους καί 2) στὰ μετὰ τὸν πρῶτο παγκόσμιο πόλεμο ὡς τὰ τέλη περίπου τοῦ ἐμφυλίου πολέμου. Ἐπομένως, ὡς πρὸς τὴ χρονολόγηση τῶν ἀπομνημονευμάτων του ἔχουμε τὸ *terminus post quem*, δηλαδή πρέπει νὰ χρονολογήσουμε τὴ συγγραφή τους μετὰ τὸ 1950. Φαίνεται ὅτι ὁ Σουγαράκης θὰ παρακινήθηκε τὴν ἐποχὴ αὐτὴ, ἔστω καί ἀργά, ἀπὸ ὀρισμένους λόγιους ἢ ἐρευνητὲς τῆς ἱστορίας τοῦ μακεδονικοῦ ἀγώνα, νὰ καταγράψει τὰ ὅσα εἶχε ζήσει. Καί αὐτὸ προσπάθησε νὰ κάνει. Αὐτὰ πού μᾶς ἀφηγεῖται εἶναι ἐνδιαφέροντα καί συμπληρώνουν ὅσα ἀπὸ ἄλλες πηγές γνωρίζουμε γιὰ τὴ δράση τῶν μακεδονομάχων σὲ μιὰ ἀκριτικὴ περιοχὴ τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ξεχωριστὰ ὑπογραμμίζω τίς πληροφορίες πού μᾶς δίνει ὡς αὐτόπτης μάρτυρας γιὰ τὴν κατάληψη τῆς Σιάτιστας καί Φλώρινας μετὰ τὴν ἐναρξὴ τοῦ πρώτου Βαλκανικοῦ πολέμου.

Δέν προβαίνω στὴν ἐκδοσὴ ὄλου τοῦ ἔργου, ἀλλὰ μόνο τοῦ πρώτου μέρους, γιὰτὶ τὸ δεῦτερο ἀναφέρεται στὴν πρόσφατη, προσωπικὴ κυρίως, ἱστορία τοῦ Σουγαράκη, ἢ ὁποῖα δέν παρουσιάζει γενικότερο ἐνδιαφέρον. Ἀναφέρεται κυρίως στὴν ἀπήχηση τοῦ ἐμφυλίου πολέμου μέσα στοῦ μικρὸ χωριὸ Κλειδί, ὅπου ἔζησε, καί στὰ μεγάλα μίσση πού χώρισαν τοὺς κατοίκους του. Εἶναι ἀγνωστο ἀκριβῶς πότε πέθανε ὁ Σουγαράκης.

Ὁ Σουγαράκης ἔγραψε τὰ ἀπομνημονεύματά του σὲ δημοτικὴ γλῶσσα, ἐπηρεασμένη βέβαια ἀπὸ τὴν καθαρῆς τῶν ἐφημερίδων. Ἦταν σλαβόφωνος, ἀλλὰ ἡ μακροχρόνια ἀναστροφή του μέ τοὺς ἑλληνοφώνους καί ἡ παραμονὴ του στὴν Ἑλλάδα τὸν ἔκαναν, ὥστε νὰ γράφει τὰ ἑλληνικά ἀρκετὰ καλά, ἔστω καί μέ πολλά λάθη. Πανομοιότυπη ἐκδοσὴ τῆς ἀφήγησής του θὰ δυσκόλευε τὸν ἀναγνώστη ἢ τὸ μελετητὴ. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο ἀποφάσισα νὰ ἀποδώσω πιστὰ φωνητικὰ καί συντακτικὰ τὸ κείμενο, ἀλλὰ μέ τίς ἀναγκαῖες διορθώσεις ὡς πρὸς τὴν ὀρθογραφία καί τὴ στίξη. Ἐννοεῖται ὅτι παραλείπω ὀρισμένους λέξεις, πού κάποτε ἀναφέρονται δύο φορές ἢ τὸν σύνδεσμο "καί", πού ἐπίσης ἐπαναλαμβάνεται ἢ τὴν ἀντωνυμία "πού", ἢ τὸ ἐπίρρημα "ὅπου", πού εἶναι κάποτε περιττά.

Τελειώνοντας τὴν εἰσαγωγὴ μου ἐπιθυμῶ νὰ ἐκφράσω τίς θερμὲς μου εὐχαριστίες πρὸς τὸν πρόεδρο τοῦ ΙΜΧΑ καθηγητὴ κ. Κ. Βαβοῦσκο καί τὰ μέλη τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου, οἱ ὅποιοι μοῦ ἐπέτρεψαν νὰ μελετήσω καί νὰ δημοσιεύσω τὸ παραπάνω χειρόγραφο<sup>4</sup>.

---

4. Βλ. σχετικὰ στοῦ ἀρχεῖο ΙΜΧΑ φάκελλος Α4.

## Ἡ ἱστορία μου καί ἡ βιογραφία μου

Σελ.1 Ἐγεννήθηκα τό ἔτος 1881 καί ἡμέρα Μεγάλη Πέμπτη πρὶν τό Πάσχα, τοῦ μηνός Ἀπριλίου ἐν τῷ χωρίῳ Ἰβενι, νομός Μοναστηρίου, περιφέρεια Μοριχόβου.

Ὁ Μακεδονικός ἀγὼν ἀρχισε ἀπὸ τό ἔτος 1897 μετὰ τοῦ ἐλληνοτουρκικοῦ πολέμου. Ἦρθε ὁ Μπρούφας<sup>5</sup> εἰς τό Μορίχοβο ὡς κλέφτης, ἀλλά μέ ἐθνική ἰδέα, ἐπέρασε τόν μήνα Ἰούλιο καί ἀφησε πολλές ἐντολές εἰς τόν κόσμον. Καί σ' ἓνα μήνα ἐξοντώθηκε μέ ὄλους τούς συντρόφους, πού ἦταν (6) νομάτοι, εἰς τό χωρίον Μπέσεστα βουλγαροχώρι. Καί μετὰ ὀκτώ χρόνια, δηλαδή τό 1905, ἐκδικηθήκαμε καί ἐσκοτώσαμε (6) ἔξι νομάτοι. Ἀπὸ τό 1897 ἕως τό 1902 ὀργανώνονταν πολὺ μυστικά ὁ ἀγὼνας. Μετὰ τό 1902 ἀρχισαν νά βγαίνουν φανερά καί νά ὀπλιζονται, ἀλλά χωρίς καμιά διάκριση μετὰξὺ Ἑλλήνων καί Βουλγάρων μέχρι τό 1903, τόν Προφήτη Ἡλία, ὅπως τόν ὀνόμαζαν, ἢ Ἰλιπτεν. Καί ἐκεῖνην τήν ἡμέραν ἐπαναστάτησεν ὄλος ὁ κόσμος καί ἐξεγέρθηκεν ἐναντίον τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ, ἄλλοι μέ τσεκούρια, μέ δρεπάνια, κόσες, καί δίκαννα κυνηγητικά, καί μέ ἐλάχιστα ὀπλα γιρά. Καί ἓνα σπουδαιότερον ἦταν εἰς τό χωρίον Παράλοβον, ἐλληνικό μοναστήρι Ἁγίος Γεώργιος, ὅπου τὰ ὑψώματα τοῦ Παράλοβου καί Μπολδοέντσι, εἶχαν παγιδεύσει πέτρες, βράχους μεγάλους καί περιμέναμεν νά ἐρθοῦν οἱ Τοῦρκοι ἀπὸ τό Μοναστήριον ἀπὸ κάτω καί νά ἀπολύσωμεν τίς πέτρες οὐλας, ὥστε νά καταστρέψωμεν τόν τουρκικό στρατό. Τέτοιο ἦταν τό μέρος πού ἐβοηθοῦσε νά τοὺς κάνουμε καταστροφή.

---

5. Γιά τόν Ἀθανάσιο Μπρούφα βλ. στῆς Ἀγγελικῆς Β. Μεταλλινοῦ (Π. Τσιώμου), Πάνθεον τῶν Μακεδόνων Ἀγωνιστῶν (1896-1914), Θεσσαλονίκη 1951, σσ. 9-10. Ἀθ. Γιουπλάκη, Ἀθανάσιος Μπρούφας, "Μακεδονική Ζωή" 25 (1968) 22-23, Ἡ ἐπανάστασις τῆς Μακεδονίας, ὑπὸ τοῦ εἰδικοῦ ἀπεσταλμένου τοῦ Ἄστεως, Ἀθήναι, 1896, σ.5 κ.έ. Ἀριστ. Χρ. Κωστοπούλου, Ἡ συμβολή τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας εἰς τοὺς ἀπελευθερωτικούς ἀγῶνας τοῦ Ἐθνους, Θεσσαλονίκη 1970, σ. 151, Douglas Dakin, The Greek Struggle in Macedonia 1897-1913, Thessaloniki 1966, σσ. 35, 139 Κ.Ι. Μαζαράκη-Αὐλιάνος, Ὁ Μακεδονικός Ἀγὼν (Ἀναμνήσεις), Θεσσαλονίκη 1963, σσ. 6, 56, Χρήστου Γεωργίου, Ὁ Γέρμας καί τὰ γεγονότα τοῦ Μακεδονικοῦ ἀγῶνα, Θεσσαλονίκη 1966, σ. 21. Παύλου Τσάμη, Μακεδονικός Ἀγὼν, Θεσσαλονίκη 1975, σσ. 44, 64-67, 227. Γ. Λυριτζῆ, Ἡ Ἐθνική Ἐταιρεία καί ἡ δρᾶσις αὐτῆς, Κοζάνη 1970, σσ. 22-28.

Καί εἶχαμεν τοὺς ἀρχηγούς Ντέντο Κόλε ἀπὸ ἑλληνικὸ χωριὸ Δομπροβένι καί ὁ Τόλε-πασάς ἀπὸ τὸ χωριὸ Κρουσέϊτσα, βουλγαροχώρι τῆς περιφερείας Περλεπέ. Ἄλλὰ καί οἱ δύο αὐτοὶ ἀρχηγοὶ γενικοὶ τοῦ Μοναστηρίου καί Περλεπέ, ἔστω πού ἦταν ἀγράμματοι καί ἀπλοὶ χωρικοί, ἀλλὰ ἦταν πολὺ ἀγαπημένοι καί δέν εἶχαν βάψει τὰ χέρια τους σέ χριστιανικὸ αἷμα καί οὔτε εἶχαν καμιὰ διάκριση τὸ ὅτι τί ἦταν ὁ ἕνας καί τί ἦταν ὁ ἄλλος. Ὅταν ἦταν ἐπιστρατευμένοι, ὅλος ὁ κόσμος, εἰς τὰ / ὑψώματα τοῦ Παράλοβου, κάθε ἕνας πού εἶχε ὄπλα, πολεμοῦσε. Οἱ ἄλλοι εἶχαν τοὺς βράχους ἐτοιμούς, γιὰ νὰ τοὺς σπρώξουν νὰ κατρακυλίσουν πρὸς τὸν κατήφορο, ἀπὸ ὅπου ἔρχονταν ὁ τουρκικὸς στρατὸς ἀπὸ τὸ Μοναστήρι. Μόλις ὁ στρατὸς πλησίασε εἰς τὴν πλαγιά καί τὴν ἀνηφοριά, ἐπροχώρησε ἐμπρὸς μιά μεραρχία εἰς τὴν πλαγιά, τότε ἔδωσαν οἱ ἀρχηγοὶ διαταγὴ γιὰ νὰ σπρώξουν τοὺς βράχους. Καί τότε οἱ βράχοι μὲ τὸ κατρακύλισμα ἔσπαζαν καί σκορπίστηκαν πρὸς τὸν κατήφορο καί ἔκαναν μεγάλην ζημίαν εἰς τὸν τουρκικὸν στρατόν. Καί εἶχαν πιάσει οἱ ἐπαναστάτες ἕνα μουλάρι μὲ ὀρειβατικὸ κανόνι, χωρὶς κλεῖστρο ὄμως. Ἄλλὰ ἡ ζημία, πού ἔκανε εἰς τὸν τουρκικὸν στρατόν, ἦταν μεγάλη ἀπὸ τραυματίας καί ἀπὸ σκοτωμένους.

Καί ὁ πόλεμος σταμάτησε ἐπὶ δύο ὄρες, ἕως νὰ μαζέψουν τοὺς τραυματίες καί νεκρούς. Καί μετὰ ἔφθασε ἄλλο σῶμα τουρκικοῦ στρατοῦ καί τότε οἱ Τοῦρκοι ἔκαναν ἐφοδο. Καί τότε οἱ ἀρχηγοὶ ἐφώνησαν πρὸς τοὺς ἐπαναστάτες: "Ἀγαπητοὶ ἀδελφοί, ὁ πόλεμος τοῦ Ἰλιντεν τελείωσε, κάθε ἕνας στά σπίτια σας". Καί τότε οἱ ἐπαναστάτες ἐσκορπίσθησαν καί ἔφυγαν εἰς τὰ σπίτια τους, ὅσοι δέν ἦταν ἀποκηρυγμένοι, ἐνῶ ὅσοι ἦταν ἀποκηρυγμένοι, ἔμειναν μὲ τὰ ὄπλα μὲ τοὺς ἀρχηγούς μαζί. Μετὰ τρεῖς μῆνες ἐσκότωσαν τὸν Ρῶσο πρόξενο Ροκοσόφτση εἰς τὸ χωριὸ Μπούκοβο. Εἶχε πάει στὴν ἐξοχὴ ἀπὸ τὸ Μοναστήρι καί στὴν ἐπιστροφή οἱ Τοῦρκοι τοῦ ἔστησαν ἐνέδρα καί τὸν ἐσκότωσαν εἰς τὸν δρόμο. Ὁ λόγος εἶναι ὅτι ὅπου ἔφθανε, τοὺς Τούρκους τοὺς ἔδερνε. Μετὰ τὸν φόνο τοῦ Ρώσου προξένου ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἡ σύζυγος τοῦ προξένου ἔκανε παράπονο πρὸς τὴν ρωσικὴ κυβέρνησιν καί ἔλεγε ὅτι δέν ὑπάρχει κράτος τῆς Ρωσίας. Καί τότε ἡ ρωσικὴ κυβέρνησις καί ὁ τσάρος ἐζήτησαν / ἀπὸ τὴν Τουρκίαν ἢ πόλεμο ἢ γενικὴ ἀμνηστία γιὰ τοὺς ἐπαναστάτες καί τοὺς φυλακισμένους γενικῶς καί ἔτσι οἱ Τοῦρκοι ἔδωσαν ἀμνηστία. Καί ὅσοι ἀμνηστεύθησαν, πῆγαν καθένας στὴ δουλειά τους καί μόνο ἔμειναν οἱ ἀρχηγοὶ εἰς τὰ βουνά μὲ τὸν Ντέντο-Κόλε καί μὲ τὸν Τόλε-Πασά. Ἦταν καί ὁ Ἀντώνης Ζώης<sup>6</sup>. Καί μετὰ ὁ Ἀντώνης

6. Γιὰ τὴ δραστηριότητα τοῦ Ἀντώνη Ζώη κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ μακεδονικοῦ ἀγῶνα βλ. Γ. Μόδη, Ὁ Μακεδονικὸς Ἀγὼν καὶ ἡ Νεώτερη Μακεδονικὴ Ἱστορία, σσ. 305-307, στοῦ Ἰδίου, Μακεδονικὸς Ἀγὼν καὶ Μακεδόνες Ἀρχηγοί, Θεσσαλονίκη 1950, Douglas Dakin, The Greek struggle in Macedo-

ζῶης ἐζήτησε νά φύγη, γιατί κατάλαβε ὅτι προχωροῦσε ἡ ολαβική προπαγάνδα. Καί ὁ Ἀντώνης Ζῶης, πού ἐκατάγονταν ἀπό τό Μοναστήριον, ἐζήτησε μέ ἀγάπη νά φύγη. Καί ὁ Ντέντο-Κόλε τοῦ ἔδωσε τήν εὐχή καί τοῦ εἶπε: "Ἄει στό καλό παιδί μου!". Μετά ὁ Ντέντο-Κόλε καί ὁ Τόλε-πασάς ἔκαναν τραπέζι φιλικό, ἔφαγαν καί ἤπιαν καί εἰς τά τελευταῖα εἶπαν: "Μέχρι σήμερα ἤμασταν ἀδέλφια. Ἀπό σήμερα καί πέρα ἡ προπαγάντα μᾶς χωρίζει". Καί τότε εἶπαν καί οἱ δύο: "Ἄς χωριστοῦμε φιλικά. Τά μάτια μας νά μὴν ἴδουν τά κακά πού θά γίνουνε".

Καί ἔτσι ἔγινε. Ὁ Ντέντο-Κόλε ἐσκοτώθηκε στό Πετάλινο στίς 9 Μαρτίου τοῦ ἔτους 1904 ἀπό τό χωριό Γκοδιάκβο τοῦ Πελεπέ. Καί μετά τόν σκοτωμό τῶν ἀρχηγῶν ἀνέλαβε κάποιος Τράϊκος ἀπό τό Μπάρνικ ἀνθρωποφάγος καί ὁ ἄλλος Δῆμος ἀπό τήν Ὀχρίδα καί ὁ τρίτος Δῆμος ἀπό τήν Μόγιλα καί τέταρτος ὁ Βέλκος ἀπό τό Σκοτσιβίρ. Αὐτοί ἦταν ἀρχηγοί τῶν Βουλγάρων καί οἱ τέσσερες βοϊβόδες. Τό 1904 εἶχαν πάει σ' ἓνα ἑλληνικό χωριό ὀνομαζόμενο Μπρότ, ἡμέρα 26 Ὀκτωβρίου, καί σκότωσαν τόν Παπαστόιτσε καί τήν παπαδιά καί τόν Κῶτσο Τάλιν, ψάλτην τῆς ἐκκλησίας. Καί ἔτσι ἔβγαλαν ἀπόφασιν, γιά νά πᾶνε εἰς τήν Γκραδέσνιτσα, γιά νά πιάσουν τοὺς παπάδες καί τόν δάσκαλο. Καί ὅταν πῆγαν ἀνάμεσα Σταράβινας καί Γκραδέσνιτσας Μοριχόβου, ἔστειλαν ἓνα χωρικό, γιά νά εἰδοποιήσῃ τόν Ἰωάννη Σουδία, τόν Ἰωάννη Σκρέκο καί τόν Πέτρο Πετρόπουλον. Καί ἐπῆγαν εἰς τοὺς

σ.4 / Βουλγάρους βοϊβόδες καί τοὺς εἶπαν: "Νά μᾶς φέρετε τοὺς δύο παπάδες τόν παπα-Μάρκο καί τόν Παπαδημήτηρ καί τόν δάσκαλο Ἰωάννη Μαρκούλη". Ἀλλά οἱ Γκραδεσνιτσιῶτες, ἔστω πού ἦταν ἀγράμματοι, ἦταν ὅμως ἔξυπνοι. Τοὺς κατάλαβαν γιά τοὺς Γκραϊκοὺς καί τοὺς εἶπαν: "Μάλιστα, κύριε ἢ γκοσποδὴν βοϊβόδα. Περιμένετε θά σᾶς τοὺς φέρουμε ἐδῶ". Καί ἐγύρισαν πίσω καί ἀφῆσαν τοὺς Βουλγάρους νά περιμένουν. Γύρισαν πίσω, ἐπῆγαν εἰς τό χωριό καί πῆραν δύο στολές ἀπό τοὺς ἱερεῖς καί ἔνδυσαν δύο ἀπό τοὺς ὀπλίτας νά φαίνωνται ὡς παπάδες... Καί ἀναχώρησαν δῆθεν νά παραδώσουν εἰς τοὺς Βουλγάρους. Ἀλλά αὐτοί πού ἦταν ἐνδεδυμένοι ὡς παπάδες, εἶχαν καί τοὺς γκράδες κάτω ἀπό τὰ ράσα. Καί ὅταν τοὺς εἶδαν οἱ Βούλγαροι ὅτι φέρνουν τοὺς παπάδες, ἐχάρηκαν πολύ, ἀλλά μόλις ἐπλησίασαν αὐτοί, ἀνοιξαν πῦρ ἐναντίον τῶν Βουλγάρων καί οἱ Βούλγαροι ἐδραπέτευσαν εἰς τήν φυγὴν μέχρι τόν Ἐριγῶνα ποταμόν ἢ Τσέρνα-Ρέκα, τοὺς κυνήγησαν οἱ Μοριχοβίτες καί ξανά οἱ Βούλγαροι δέν ξαναγύρισαν εἰς τό πάνω Μορίχοβο. Εἶχαν θυμώσει οἱ Βούλγαροι ὅταν ἔμαθαν ὅτι ἦρθε εἰς τά Κορέστια τό ἔτος 1984 ὁ Παῦλος Μελάς, ἀρχάς Ὁ-

πια 1897-1913, σσ. 222, 226, 267, 270, 278, 380. Παύλου Τσάμη, Μακεδονικός Ἀγῶν, σσ. 212, 240, 254, 267, 306, 328, 365, 379, 380. Παντελεῆ Π. Οἰκονόμου, Τό Λέχοβο στήν ἱστορική του πορεία, Θεσσαλονίκη 1976, σσ. 165-169.



κτωβρίου. Καί ἀρχισαν νά ἐξουτώνουν τοὺς παπάδες καί τοὺς δασκάλους καί προκρίτους Ἑλληνας εἰς τὰ χωριά. Ὅπου δέν ὑπέκυπταν εἰς τὸν σλαβισμόν, εὗρισκαν μαρτυρικόν θάνατον καί ἄλλα πολλά κακά.

Μετά, ὅταν ἔμαθεν ὁ πληθυσμός τοῦ ἄνω Μοριχόβου ὅτι ἦρθε ὁ Παῦλος Μελάς<sup>7</sup> εἰς τὰ Κορέστια, ἐπῆρε θάρρος. Καί τότε ἐζήτησαν τὸν Ἀντώνιον Ζώνη γιὰ ἀρχηγό ἀπὸ τὸ Μοναστήρι. Καί ὁ Ἀντώνης ἀναχώρησε τὴν 6ην Ἰανουαρίου τοῦ ἔτους 1905 καί τὸ βράδι ἐφθασεν εἰς τὴν Γκραδέσνιτσα, πρωτεύουσα τοῦ Μακεδονικοῦ ἀγῶνα. Καί μόλις ἀνέλαβε ὁ Ἀντώνης Ζώνης καί ἔκανε ὀμάδα ἀπὸ (17) δέκα ἐπτὰ νομάτοι ὀπλίτες, μετὰ τρεῖς καί ἡμισυ μῆνες, ἐφθασεν καί ὁ καπετάν Ρέμπελος ἢ Χρήστος Τσολακόπουλος<sup>8</sup> μετὰ τὸν βαθμὸ ἀνθυπολογαχοῦ, ἀρχηγός τοῦ σώματος τοῦ Μακεδονικοῦ ἀγῶνος. Καί ὀπλαρχηγόν εἶ / χε τὸν καπετάν Φιωτᾶκη Παναγιώτη<sup>9</sup> ἀπὸ τὰ Χανιά τῆς Κρήτης καί ἦρθαν τὴν 15 Ἀπριλίου τοῦ ἔτους 1905.

Ἐγὼ ὁ ἴδιος, Πέτρος Σγουράκης, μαζί μετὰ τὸν ἀδελφὸ μου Χρήστο Σουγαράκη<sup>10</sup> ἤλθαμεν ἐκεῖ κανὰ δύο-τρεῖς φορές πρὸς συνεννόησιν μετὰ τὸ σῶμα, διότι εἶχαμε τὸν Ἰωάννην Παπακώσταν ἀπὸ τὸ Παράλοβον, ἠγούμενον εἰς τὸ μοναστήρι τοῦ Ἀγίου Γεωργίου. Καί ὁ Ἰωάννης, υἱὸς τοῦ Παπακώστα, μᾶς παρέδινε γράμματα καί ἔμεῖς τὰ μεταφέρναμεν εἰς τὸ Σῶμα ὡς ἀγγελιοφόροι. Καί τὸ βουλγαρικὸ κομιτάτο ἔμαθε ὅτι κάνομε τὸν ἀγγελιοφόρο καί μᾶς ἐκυνήγησε γιὰ νά μᾶς πιάσῃ.

Καί μόλις ἐπληροφορήθηκε κάποιος συγγενῆς μας γιὰ τὴν ἀ-

---

7. Γιά τὸν Παῦλο Μελά βλ. γενικὰ τίς μονογραφίες τοῦ Ἀθ. Θωμαΐδη, Ἱστορία Παύλου Μελά, Ἀθήναι 1909, Ἡλία Ι. Μπακοπούλου, Παῦλος Μελάς. Βιογραφία, Ἀθήναι 1939, Ἰωάν. Σωτ. Νοτάρη, Παῦλος Μελάς, Βιογραφία, Θεσσαλονίκη 1955, Γ. Μαραβελέα, Παῦλος Μελάς ἡ ζωὴ, ἡ δράση καὶ ὁ δοξασμένος θάνατος τοῦ πρωτομάρτυρα τῆς Μακεδονικῆς ἐλευθερίας, Θεσσαλονίκη 1959, Ναταλίας Παύλου Μελά, Παῦλος Μελάς βιογραφία ἀπὸ διηγήσεις, ἀναμνήσεις, γράμματα δικὰ του καὶ ἄλλων, Ἀθήναι 1963. Πρὸβλ. Γ. Μόδη, Ὁ Μακεδονικὸς Ἀγὼν καὶ ἡ Νεώτερη Μακεδονικὴ Ἱστορία, σσ. 221-234.

8. Βλ. γι' αὐτόν στοῦ Γ. Μόδη, Ὁ Μακεδονικὸς Ἀγὼν καὶ ἡ Νεώτερη Μακεδονικὴ Ἱστορία, σ. 305, D. Dakin, The Greek Struggle in Macedonia, σσ. 219, 222, 225-226, 231, 233, Π. Τσάμη, Μακεδονικὸς Ἀγὼν, σσ. 250-254, 300, Δημητρίου Ν. Κακκάβου, Ἀπομνημονεύματα (Μακεδονικὸς Ἀγὼν), σ. 93, Π. Οἰκονόμου, Τὸ Λέχοβο στὴν Ἱστορικὴ του πορεία, σσ. 89-92.

9. D. Dakin, ἔ.ἀ., σσ. 267, 271, 374, Π. Τσάμη, ἔ.ἀ., σσ. 267, 307, 323-329.

10. Γ. Μόδη, Ὁ Μακεδονικὸς Ἀγὼν καὶ ἡ Νεώτερη Μακεδονικὴ Ἱστορία, σ. 307.

πόφασιν τοῦ βουλγαρικοῦ κομιτάτου πού εἶχε λάβει, γιά νά μᾶς πιάσουν καί νά μᾶς χαλάσουν, ἐμεῖς ἐφύγαμεν τήν 14 Μαΐου 1905. Οἱ Βούλγαροι τήν ἐπομένην 15 Μαΐου ἐπῆγαν εἰς τό χωριό, γιά νά μᾶς συλλάβουν. Ἐπειδή δέν μᾶς εὐρῆκαν καί ἐμεῖς εἶχαμεν φύγει, καί τότε ἐρώτησαν τήν μάνα μου μπροστά στον ἀδελφόν της: "Ποῦ εἶναι οἱ υἱοί σου;". Καί ἀργότερα ὁ θεῖός μου μᾶς ἐξομολογοῦσε. Καί τότε οἱ Βούλγαροι εἶπαν εἰς τήν μάνα μου: "Δέν ξέρεις, ὅτι ὀπλίστηκαν γραικομάνοι ἐναντίον μας;". Μετά ἐπιασαν τήν μάνα μου καί τήν ἀδελφή μου καί τίς ἐβγαλαν τά μάτια καί τίς ἐθαψαν ζωντανές μέσα στή γῆ. Καί καλλι / ἐρηγ-  
σ.6 σαν τό μέρος γιά μήν βρεθῆ τάφος καί ἴχνος καί οὔτε βρέθηκε. Καί ἐμεῖς, μόλις ἐπάθαμεν τήν καταστροφή αὐτή, ἐσυνεχίσσαμεν τόν ἀγώνα. Καί μετὰ τίς 10 Ἰουνίου ἐσυγκεντρωθήκαμεν περίπου 100 (ἐκατόν) ἄνδρες-ὀπλίτες ἀγωνιστές μέ τόν ἀρχηγόν καπετάν Ρέμπελο καί τόν Παναγιώτη Φιωτάκη ὀπλαρχηγόν, καί ἐπήγαμεν εἰς τό χωριό τοῦ βοῦβόδα, ἀρχηγοῦ τῶν Βουλγάρων Τράϊκο. Στίς (10) δέκα Ἰουνίου τοῦ ἰδίου ἔτους ἐκδικηθήκαμεν, ἐκάψαμεν τοῦ βοῦβόδα τό σπίτι καί ἄλλα (8) οἰκῶ καί ἐσκοτώσαμεν τόν παπού του, τόν πατέρα του καί τήν μάνα του καί τόν ἀδελφό του καί ἄλλους δέκα, ἐν ὄλῳ - δεκατέσσερεις νομάτοι - φανατικούς Βουλγάρους εἰς τό χωριόν Μπέρνικ, τό χωριό βοῦβόδα ἀρχικομι-  
τατζῆ τῶν Βουλγάρων. Εἰς τό Μπέρνικ θά κάναμε μεγάλη κατα-  
στροφή, ἀλλά ἐπρόφτασε ὁ τουρκικός στρατός καί μᾶς ἐκυνήγησε, διότι ὄλη τήν νύκτα εἶχαμε ραγδαία βροχή καί δέν ἤμπορέσαμεν νά ἐκτελέσωμεν τήν ἀπόφασιν. Ἐξημέρωσεν καί ἔτσι οἱ Βούλγα-  
ροι τήν γλύτωσαν ἐφθνά. Ὄταν μᾶς κυνηγοῦσε ὁ στρατός ὁ τουρ-  
κικός καί φεύγαμεν πολεμώντας, ἔπρεπε νά περάσωμε τό ποτάμι Τσέρνα-Ρέκα ἢ Ἐριγώνα. Εἶδαμε καί πάθαμεν μέχρι νά περάσωμεν τό ποτάμι καί ἐκάναμεν περίπου ἕξι ὄξες μάχη. Στίς 22 Ἰουνίου ἡμέρα τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων Πέτρου καί Παύλου, ἐβρεθήκαμε μέ τόν ὀπλαρχηγόν Παναγιώτη Φιωτάκη. "Ἡμαστε ἔξω ἀπό τό χωριό Πετάλινο Μοριχόβου κάπου μιά ὥρα. Καί μετὰ οἱ Βούλγαροι ἐκα-  
ναν ἀπόφασιν νά μᾶς διώξουν ἀπό τό Μοριχόβο. Ἐσυγκεντρώθη-  
καν μέ ἀρχηγό τόν Δημκο βοῦβόδα ἀπό τήν Ὀχρίδα μέ ἀρκετή δύ-  
ναμη κομιτατζήδων καί εἶχαν ἐρθεῖ μέσα εἰς τό χωριό Πετάλινο οἱ Βούλγαροι. Καί μετὰ ἀπό τό Πετάλινο ἦλθε ὁ Ἰώφτης Νάϊντο ἀγγελιοφόρος, κουρασμένος καί τρομαγμένος εἰς τό σῶμα μας,  
σ.7 καί λέγει εἰς τό Φιωτάκη: "Τό χωριό γέμισε ἀπό Βουλγάρους / κομιτατζήδες, θά μᾶς κάψουν τό χωριό". Τότε μᾶς εὐρῆκε τό με-  
σημέρι νά τρῶμε. Καί τότε μᾶς εἶπε ὁ Φιωτάκης: "Ἀφήστε τό φαῖ, πάρτε τά ἄρματα εἰς τά χέρια καί ἐμπρός". Καί ἐμεῖς τότε ἐπήραμε τά ὄπλα, ἐτρέξαμεν καί κυκλώσαμεν τό χωριό ἀπό τρεῖς μεριές. Ἐπροφτάσαμεν, δέν τοῦς ἐδώσαμεν εὐκαιρία νά κατα-  
στρέψουν τό χωριό, τοῦς ἀνοίξαμεν πῦρ καί τοῦς ἐφονάξαμε νά παραδοθοῦν. Ἀλλά ὅμως τό μέρος εἶναι πολύ δασῶδες καί δέν ἤμπορέσαμεν νά κάνωμεν ἀποτέλεσμα. Μόνον ὁ Δημκο βοῦβόδα ἀρ-

χικοματατζής ἔπεσε εἰς τὰ χέρια τοῦ ἀδελφοῦ μου. Τὸν ἐτραυματίσε καὶ τὸν ἔπιασε ζωντανό καὶ τὸν ἔγδαρε μὲ τὸ δέρμα ἀπὸ τὸ πρόσωπο καὶ τὰ αὐτιά καὶ τοῦ ἔλεγε ὁ ἀδελφός μου: "Ἐτσι ἔβγαζες τὰ μάτια στὴν μάνα μου καὶ στὴν ἀδελφή μου". Καὶ μετὰ τὸ ἐπήραμεν τὸ κεφάλι καὶ τὸ ἐζυγιάσαμεν τέσσερεις ὀκιάδες καὶ μισή καὶ τὸ ἐστείλαμεν ὡς δῶρον εἰς τὸν Τοῦρκικὸν ἀστυνομικὸν σταθμάρχη Ἰταράβινας Μουντούρ ἐφέντη. Καὶ τοῦ ἐκάναμεν ἓνα γράμμα, ὅπου τοῦ λέγαμε: "Ἄμα κάνης τὰ ἴδια, ὅπως ἔκανε ὁ Δῆμκο βοϊβόδα εἰς τοὺς χριστιανούς, καὶ ἐσύ τὰ ἴδια θά πάθης". Ἐπειδὴ δὲν τὸν θάψαμεν τὸ σῶμα τὸ Δῆμκο βοϊβόδα καὶ τὸ εἶχαν

σ.8 μάθει οἱ / Βούλγαροι, ἔκαναν ἐκστρατεία ὁ Τζόλε Γκέργκην ἀπὸ τὴ Βεύη καὶ ὁ Τάνε Κλάντζο ἀπὸ τὴν Κέλλη μὲ 300 ἄντρες καὶ πλέον. Ἄλλοι σκορπισμένοι καὶ ἄλλοι ἐπολεμοῦσαν μὲ ἐμᾶς ἔξω ἀπὸ τὸ Πετάλινο στὸ βουνό καὶ ἄλλοι ἔτρεξαν εἰς τὴν Γκραδέσνιτσα νὰ τὴν κάψουν. Καὶ ἐκεῖ ἐσκότωσαν τὸν παπα-Δημήτηρ καὶ τὸν Ἰωάννη Μαρκούλη, δημοδιδάσκαλο, καὶ ἔκαψαν 70 σπίτια λόγῳ διότι ἔλειπεν ὁ ἀρχηγός καπετάν-Ρέμπελος τέσσαρες ὄρες μακριά μὲ τὸ σῶμα καὶ ἡ Γκραδέσνιτσα εἶχε μείνει ἀνυπεράσπιστη. Καὶ εὐρῆκαν τὴν εὐκαιρίαν καὶ ἐκατέστρεψαν οἱ Βούλγαροι τὴν Γκραδέσνιτσα στίς 16 Ἰουλίου 1905. Καὶ ἔκαψαν πέντε σπίτια εἰς τὸ Πετάλινο λόγῳ διότι ἤμασταν μακριά περίπου πέντε ὄρες τὸ ἓνα σῶμα ἀπὸ τὸ ἄλλο. Καὶ μετὰ οἱ Βούλγαροι κομιτατζήδες ὅλα τὰ χωριά τοῦ Μοριχόβου εἶχαν σκοπὸ νὰ τὰ καταστρέψουν, ἀλλὰ ἔφθασε ὁ Ρέμπελος μὲ τὸ σῶμα του καὶ τοὺς ἀνοιξε πῦρ καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά τὸ δικό μας σῶμα. Ἄλλὰ τὰ σώματά μας ἦταν μακριά περίπου δύο ὄρες. Ἄλλὰ μολαταῦτα τοὺς ἐδίωξαμε τοὺς Βουλγάρους ἀπὸ τὸ Μορίχοβο. Καὶ μετὰ τρεῖς Αὐγούστου ἐσυγκεντρωθήκαμε περίπου 100 νομάτοι ὑπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ Ρέμπελου, ἐπεράσαμεν τὸν Ἐριγῶνα ποταμὸ πρὸς τὸ Μοναστήρι, γιὰ νὰ κυνηγήσωμεν τοὺς Βουλγάρους, ἀλλὰ ἔφθασε ὁ τουρκικὸς στρατός καὶ ὀπισθοχωρήσαμεν ἀπὸ τὰ βουνά Πόλοκ καὶ Σκοταιβίρ.

Ἄλλὰ ὁ Ρέμπελος ἀνεχώρησε γιὰ τὸ ἄνω Μορίχοβο εἰς τὸν προορισμὸ του καὶ ἐμεῖς μὲ τὸν Φιωτάκη μέναμε ὡς ἄμυνα νὰ κρατᾶμε, γιὰ νὰ μὴν γυρίσουν οἱ Βούλγαροι καὶ κάψουν τὰ χωριά. Μετὰ λίγες μέρες οἱ Βούλγαροι ἔκαναν ἐναντίον μας ἐκστρατεία καὶ μᾶς ἐκήρυσαν τὸν πόλεμο. Πάλι ἤρθαμε εἰς συμπλοκὴν καὶ κατὰ τίς 12 Αὐγούστου τοῦ 1905 στὴν μάχη, πού ἐκάναμεν, ἐχάσαμεν δύο παιδιὰ ἀπὸ τὴν Ἰταράβινα, καὶ τὰ δύο ἔξαδελφάκια. Τὸν ἓναν τὸν ἔλεγαν Δῆμο καὶ τὸν ἄλλο Δημήτηρ καὶ ἦταν ἀπὸ τὸ σόϊ τοῦ διδασκάλου Μαρκούλη. Ἐμεῖς, ἐνῶ κρατούσαμεν ὀκτώ ὄρες μάχη, ὁ Ρέμπελος ἦταν μόνον τέσσαρες ὄρες μακριά καὶ δὲν

σ.9 ἦρθε νὰ μᾶς ἐνισχύση. Καὶ μετὰ, μόλις βράδιασε, ἐπάψαμεν / τὴν μάχη καὶ εἶχαμε ἓναν δικό μας ὀπλίτη τραυματία, τὸν Ἰωάννη Πενταράκη, Κρητικὸ. Καὶ μετὰ τὸν στείλαμεν εἰς τὸ Σκοταιβίρ καὶ τὸν ἐνδύσαμε σὲ χωριάτικα ροῦχα. Καὶ ἀπὸ ἐκεῖ τὸν ἐστείλαμε εἰς τὸ Μοναστήρι νὰ νοσηλευθῆ καὶ ἐμεῖς τότε ἐπιστρέψαμεν εἰς τὸ σῶμα, κατὰ διαταγὴν τοῦ Ρέμπελου. Καὶ ὅταν ἐφθά-

σαμεν εἰς τό σῶμα, εὐρήκαμεν τό Ρέμπελον φουρικημένον, διότι ἀπολέσαμεν δύο νεκρούς καί ἕναν τραυματία καί ἕναν τραυματία καί μᾶς εἶπε: "Ὅταν βλέπετε ὅτι εἶναι μεγάλη δύναμις, γιατί δέν ὀπισθοχωρήσατε καί ἐχάσατε τά παιδιά;". Καί ἐμεῖς τότε τοῦ εἶπαμε: "Γιατί δέν ἦρθες νά μᾶς ἐνισχύσης, ἐφόσον εἶχες δύναμη ἐξήντα ἀντρες ὀπλίτες". Καί εἶπε εἰς τόν Παναγιώτη Φιωτάκη: "Νά φύγης, δέν εἶσαι ἱκανός γιά ὀπλαρχηγός". Καί ὅταν ἦρθαν σέ μεγάλη διαφωνία οἱ δύο, ὁ ἀρχηγός μέ τόν ὀπλαρχηγόν, ἐκάλεσαν τίς ἐπιτροπές ἀπό ὅλα τά χωριά γιά νά κρίνουν ποιός νά φύγῃ καί ποιός νά μείνῃ. Αὐτά τά ἐζήτησε ὁ Φιωτάκης καί μετὰ ἦρθαν οἱ ἐπιτροπές νά συνεδριάσουν. Καί ἔκαναν ἀπόφασιν καί εἶπαν: "Ἐμεῖς καπετανέους θέλομεν νά πολεμᾶνε καί ὄχι νά φεύγουν". Καί οἱ ἐπιτροπές ἔβγαλαν ἀπόφασιν νά κἀψωμεν δύο χωριά: τό Τσαρνίτσανη καί τό Πούτουρους, τρεῖς ὥρες ἔξω ἀπό τό Περλεπέ. Καί ἐπήγαμεν ὑπό τάς διαταγὰς τοῦ ἀρχηγοῦ Ρέμπελου τόν μῆνα Σεπτέμβριον. Καί ἐπήγαμεν εἰς τά δύο χωριά καί ἐβάλαμεν φωτιά. Καί μετὰ ἦρθε τουρκικός στρατός καί μᾶς κυνήγησε τήν νύκτα. Καί εἶχαμεν τρεῖς ὀπλίτες τραυματίας, ὁ ἕνας Νικόλαος Σαμσορόβουλος, Σπαρτιάτης, καί ὁ δεύτερος Ἐμμανουήλ Τρομάρας, Κωνσταντινουπολίτης<sup>11</sup>, καί ὁ τρίτος ὁ Ὄθων<sup>12</sup>. Καί μετὰ ἦρθαν δύο φιλέλληνες Τοῦρκοι ἀπό τό Παράλοβο καί τούς ἔνδυσαν σέ γυναικεῖα ροῦχα νά φαίνονται σάν χανούμισες μέ φερετζέδες. Καί ἀπό ἐκεῖ τούς ἐπήγαμεν εἰς τό κέντρο. Καί τό κέντρο τοῦ κομιτάτου τούς ἔβαλε εἰς τά νοσοκομεῖα νά γίνουν καλά καί τούς ἔστειλαν εἰς τήν ἐλεύθερη Ἑλλάδα. Καί ὅταν ἐκτελέσαμεν τόν προορισμόν μας εἰς τό Τσαρνίτσανη καί Πούτουρους, ἐπιστρέψαμεν εἰς τήν / Γκραδέσνιτσα, εἰς τήν πρωτεύουσα τοῦ ἑλληνομακεδονικοῦ ἀγῶνος. Καί μετὰ ὁ Ρέμπελος μεταμφιεστικῶς σέ ζωέμπορον καί ἔφυγαν μέσφ Θεσσαλονίκης εἰς τήν ἐλεύθερα Ἑλλάδα.

Ἀφότου ἔφυγεν ὁ Ρέμπελος, ἦρθαν ἔξι ἀρχηγοί. Πρῶτος ἦρθε ὁ Ἐμμανουήλ Σωτηριάδης (ἦ καπετάν Τρομάρας) ἐκ Λαμίας, δεύτερος Γεώργιος Σκαλίδης ἀπό τήν Κρήτη<sup>13</sup>, τρίτος Γεώργιος Νικολοῦδης<sup>14</sup>, τέταρτος καπετάν Κρόμπας ἦ Μαρίνος Λυμπερόπου-

11. D. Dakin, ἔ.ά., σσ. 228, 447, Π. Τσάμη, ἔ.ά., σσ. 240, 267.

12. Πρόκειται γιά τόν Ὄθωνα Ἐσλιν, Π. Τσάμη, ἔ.ά., σσ. 328-329.

13. Γ. Μόδη, Ὁ Μακεδονικός Ἀγών καί ἡ Νεώτερη Μακεδονική Ἱστορία, σσ. 308-309, Χριστόφορου Νάλτσα, Ὁ Μακεδονικός Ἀγών εἰς τήν Δυτικὴν Μακεδονίαν, Θεσσαλονίκη 1958, σ. 30, D. Dakin, ἔ.ά., σσ. 255-256, 267-269, 373, Π. Τσάμη, ἔ.ά., σσ. 204, 267, 307, 328, 380.

14. D. Dakin, ἔ.ά., σσ. 256-257, 363, 373-374, Περ. Ἄλ. Ἀργυροπούλου, Ὁ Μακεδονικός Ἀγών (Ἀπομνημονεύματα), Θεσσαλονίκη 1957, σ. 41, Χρ. Νάλτσα, ἔ.ά., σ. 30, Π. Τσάμη, ἔ.ά., σσ. 384-385, 420-422, 425, 433.

λος<sup>15</sup>, Πύργος τῆς Ἡλείας, πέμπτος Περδίκας Παῦλος Σιάτι-  
στα<sup>16</sup>, ἔκτος καπετάν Κούντουρας Ἡλίας, Μπλάτσι (Βλάστη) Κο-  
ζάνης. Ὅταν ἦρθαν αὐτοὶ οἱ ἀνω ἀρχηγοί, ἐζήτησαν ὁδηγούς καί  
ἐρμηνεῖς ἀπὸ τὸν τόπο, διότι οἱ Ἕλληνες τοῦ Μοριχόβου δέν  
ἤξεραν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Ὁ λόγος ἦταν ὅτι οὔτε σχολεῖα εἴ-  
χαν, οὔτε δασκάλους, ὅπως πρέπει, ἀλλὰ τὸν ἑλληνισμὸν καὶ ἐθ-  
νισμὸν δέν τὸν ἐγκατέλειψαν, παρὰ εἰμειναν ἀκλόνητοι εἰς τὴν  
πίστιν τῶν προγόνων, ἔστω πού ὑπέφεραν πάνδεινα καὶ χίλια δύο  
βασανιστήρια ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Τὰ χειρότερα βασανιστήρια ὑ-  
πέφεραν ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους. Πολλές φορές συνέβαινε, ὅταν οἱ  
Βούλγαροι ἐπιαναν ἕναν Μοριχοβίτη, τὸν ἐρωτοῦσαν: "Τί εἶσαι;"  
καὶ τότε τοῦ ἀπαντοῦσε, "Εἶμαι Ἕλληνας", ἔστω πού δέν ἤξερε  
τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσα. Καὶ τότε οἱ Βούλγαροι θύμωσαν καὶ τὸν βα-  
σάνιζαν καὶ τοῦ ἔλεγαν: "Ἔσεῖς πρῶτα-πρῶτα ἑλληνικά δέν ξέ-  
ρετε! Νά εἰπῆτε ὅτι εἶστε Βούλγαροι!". Καὶ τοὺς ἀπαντοῦσαν οἱ  
Μοριχοβίτες: "Μόνον αὐτό δέν γίνεται", ἔλεγαν. "Ἐμεῖς ἤμαστε  
πατριαρχικοί, Γκραικοί γεννηθήκαμεν, Γκραικοὶ θά πεθάνωμεν".  
Τοὺς ἔκοβαν χέρια, πόδια, μάτια τοὺς ἐβγαζαν καὶ ἄλλα χίλια  
βασανιστήρια, ἀλλὰ τὸν πατριωτισμὸν δέν τὸν ἀφηναν καὶ οὔτε  
σ.11 προδότες γίνονταν. Ὅλα τὰ ὑπέφεραν / καὶ οὔτε ἀπογοητεύτη-  
καν, ὅπως συμβαίνει ἄλλοῦ. Ἦταν ἕνας ὀπλίτης τοῦ Μακεδονικοῦ  
Ἀγῶνος, κατάγονταν ἀπὸ τὸ Τσοτύλι, λέγονταν Χαράλαμπος. Αὐ-  
τός εἶχε ὑπηρετήσει εἰς τὸν Μακεδονικὸν Ἀγῶνα ἐπὶ ἔξι-ἑφτά  
μῆνες καὶ εἶχε κατέβει εἰς τὸ Μοναστήρι. Καὶ ἐπῆγε εἰς τὸ  
κέντρο καὶ ἦταν ἀπένταρος. Καὶ ἐζήτησε λίγα λεφτά νά πάη νά  
δεῖ τοὺς γονεῖς του καὶ σάν ψωροπερήφανοι, πού ἦταν εἰς τὸ  
κέντρο, τὸν ἐξέβρισαν καὶ τοῦ εἶπαν: "Ἐσύ εἶσαι γιὰ λεφτά,  
δέν εἶσαι γιὰ πατρίδα". Καὶ τότε ὁ ἀνθρώπος αὐτός εἶπε: "Ὅταν  
δυστυχᾶει ἡ οἰκογένειά μου, τί θά καταλάβω τώρα". Καὶ ἀμέσως  
πηγαίνει εἰς τὴν τουρκικὴ ἀστυνομίαν καὶ παραδίδεται καὶ προ-  
δίδει ὅλες τίς ἀποθήκες εἰς τὸ Μοριχοβο ἐπάνω, προπαντὸς εἰς  
τὴν Γκραδέσνιτσα. Μόλις τὸ κέντρο ἔμαθε ὅτι παραδόθηκε ὁ Χα-  
ράλαμπος καὶ θά πρόδιδε ὅλα τὰ μυστικά τοῦ Μακεδονικοῦ κομι-  
τάτου, ἔστειλε τὸν γενικὸν ἀγγελιοφόρο Ἰωάννην Σουδῖαν<sup>17</sup>,  
πού οἱ Φαρμακαῖοι τὸν εἶχαν ὀνομάσει τηλεγράφων, καὶ αὐτός ἀ-  
μέσως πῆρε τὴν μαγκούρα εἰς τὸ χέρι καὶ γύριζε ὅλα τὰ χωριά  
τοῦ Μοριχόβου. Ὅπου ὑπῆρχαν ἀποθήκες, νά λάβουν τὰ μέτρα  
τους, εἰδοποίησε. Καὶ ἔλαβαν πράγματι τὰ μέτρα. Καὶ ὅταν ἐφθα-  
σε τουρκικὸς στρατός καὶ ἀστυνομία εἰς τὴν Γκραντέσνιτσα, ἔ-

15. Π. Τσάμη, ἔ.ἀ., σ. 267, Π. Οἰκονόμου, ἔ.ἀ., σ. 81.

16. Ἀγγ. Μεταλλινοῦ, Πάνθεον τῶν Μακεδόνων Ἀγωνιστῶν, σσ. 29-30, Τσά-  
μη, ἔ.ἀ., σσ. 240, 267, 382, 384-385, 417, 420-423, 434.

17. Π. Τσάμη, ἔ.ἀ., σ. 379.

καναν έρευνα καί άντί νά βροῦνε όπλα εἰς τίς άποθήκες, βρή-  
κανε κάρβουνα. Καί έπίεξαν τούς Γκραντεσνιτσιώτες καί όλη τήν  
νύκτα τούς έδερναν καί δέν μαρτύρησαν τίποτε. Καί τούς έλε-  
γαν: "Πού εἶναι τά όπλα;". Δέν έχομεν όπλα, ούτε ξέρομε, ου-  
τε εἶπαμε". Έρχονται, αρπάζουν καί φεύγουν. Καί έτσι οἱ Τοῦρ-  
κοι έφυγαν άπρακτοί. Μόνο τό ξύλο τούς έμεινε εἰς τούς χωρι-  
κούς.

- σ.12 Ὅταν έζήτησαν οἱ άρχηγοί οδηγούς καί διερμηνεῖς, σ'έ-  
μας μέ τόν άδελφό μου / μάς έπεσε ό κληρος μέ τόν καπετάν Κρό-  
μπαν. Ὁ καπετάν Κρόμπας δέν ήταν, ως τόν Ρέμπελον, καί σάν  
τόν Φιωτάκη, πού άκουαν τά καλά λόγια καί τίς καλές τίς οδη-  
γίες, αλλά ήταν ένας έγωιστής, γιά νά φέρη τήν καταστροφήν  
του. Καί εἶχαμε κατεβή σ'ένα έλληνοχώρο Δομπροβέني. Ήταν ά-  
ναμειγμένοι μέ Βουλγάρους, αλλά από εκεί ήταν ένας περιβόητος  
Βούλγαρος. Έπήγαμε νά τόν συλλάβουμε αυτόν. Έπήγαμε εἰς  
τό χωριόν, αλλά δέν τόν εὔρηκαμε καί επήραμε δύο χωρικούς  
καί μάς όδήγησαν εἰς τό μαντρί. Καί εκεί εἰς τό μαντρί, τόν  
έσυλλάβαμεν, ένώ αυτοί πού τόν εἶχαν συλλάβει, δέν τόν εἶχαν  
δέσει. Τόν οδηγούσαν λυτόν καί όταν τόν πήγαιναν ήταν σκοτάδι  
καί σ'ένα άπόκρημνο μέρος τούς έφυγε. Καί μάς έπαρακολουθοῦσε  
όλην τήν ήμέραν πού επηγαίναμε: "Έμεῖς τό βράδυ δέν πρέπει  
νά μείνωμε εἰς τό χωριό", τοῦ εἶπαμε εἰς τόν καπετάν Μαρίνο,  
"διότι ό προδότης μάς έφυγε καί υπάρχει φόβος νά μάς μπλοκά-  
ρη μέ τόν τουρκικό στρατό καί πάθωμε ζημιές". Καί ό καπετάν  
Κρόμπας μου άπάντησε: "Έγώ δέν άκούω ξένη γνώμη. Έμένα μέ  
λένε καπετάν Κρόμπας". Καί μετά επήγαμε εἰς τό χωριό Πετάλινο.  
Έπήγαμε καί μάς έβαλαν σέ κατάλυμα νά εφάγωμεν τό βράδυ. Καί  
καθήσαμεν αρκετή ώρα καί εἶχαμε βάλει σκοπούς από τό χωριό.  
Τούς εἶχαμε βάλει πλησίον εἰς τό χωριό, ένώ ό προδότης εἶχε  
πάρει τόν τουρκικό στρατό από τό Μπρότ. Καί από τρεῖς ώρες  
μακριά ήταν καί εκύκλωσαν τό χωριό από πεντακόσια μέτρα μα-  
κριά. Καί μετά τό σύνθημα δόθηκε μέ πυροβολισμούς σταυρωτούς  
καί έπλησίασαν εἰς τό χωριό. Καί τότε ήρθαν οἱ σκοποῖ νά μάς  
είδοποιήσουν. Ήταν παραμονή 8 Νοεμβρίου, ήμέρα Δευτέρα 1905,
- σ.13 ότε μάς έπρόδωσε ό Ἡλίας Τσιγγελοσ από τό Δομπροβένη, / ό  
Βούλγαρος προδότης. Καί μετά έκρατήσαμε τέσσερεις ώρες μάχη.  
Έσκοτώθηκαν επτά νομάτοι, πρώτος Μαρίνος Λυμπερόπουλος άρχη-  
γός, δεύτερος λοχίας Βασίλης, κατάγονταν από τόν Πύργο τής  
Ἡλείας, τρίτος ό Χρήστος Σουγαράκης εκ τοῦ "Ιβενη Μοριχό-  
βου"<sup>18</sup>, τέταρτος ό Χρήστος Γκόλλιος από τό Τσέγκελ Μοριχόβου<sup>19</sup>,

18. Γ. Μόδη, Ὁ Μακεδονικός Ἀγών καί ἡ Νεώτερη Μακεδονική Ἱστορία, σ.  
307, Πρβλ. Π. Οἰκονόμου, Τό Λέχοβο, σ. 81.

19. Γ. Μόδη, ἔ.ά., σ. 307.

πέμπτος Βόλτσσε Μπαμπάρης ἀπό τήν Γκρούνιτσα Μοριχόβου<sup>20</sup>, ἔκτος Ἀθανάσιος Μπινέκος ἀπό τό Μοναστήρι<sup>21</sup>, ἔβδομος Τρύφων Πετκάνης ἀπό τό [ἴδιο χωριό Πετάλινο<sup>22</sup>. Αὐτά εἶναι τά ἔργα ἀπό ἔξυπνους ἀρχηγούς καί ἐγωιστάς, ἐνῶ ὁ καπετάν Ρέμπελος καί ὁ Φιωτάκης ἐπαιρναν γνῶμη ἀπό τόν κάθε ἕνα καί δέν πάθαμε ζημίες. Καί ἡ δύναμις τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ ἦταν τετρακόσιοι νομάτι ἀβτζί-ταμπούρ<sup>23</sup>. Καί πῶς γλυτώσαμε, ὁ θεός μεγάλος ἦταν! Μόνο μέ ἐτραυμάτισαν ἐλαφρά καί ἕνας ὀπλίτης αἰχμαλωτίστηκε, ὁ Ἡλίας Μυλωνάκης ἀπό τά Χανιά τῆς Κρήτης. Ἄλλοι τέσσαρες γλυτώσαμεν. Μετά τήν ἡμέραν 8 Νοεμβρίου ἀναχωρήσαμεν νά σ.14 φθάσωμεν στά ἄλλα σώματα / Τήν [ἴδια μέρα ἀναχωρήσαμεν καί πήγαμε νά βροῦμε τούς ἀρχηγούς, πού ἦταν συγκεντρωμένοι κάπου τέσσερεις ὥρες μακριά ἀπό ἐκεῖ, εἰς τά βουνά τῆς Γκραντέσνιτσας. Μετά ἐπήγαμεν καί τούς εὐρήκαμε. Καί ἦταν κακοκαιρία καί εἶχανε κάνει καλύβες, διότι τά χωριά ἦταν γεμάτα ἀπό τουρκικό στρατό καί ἀποσπάσματα. Καθήσαμε κανά δεκαριά μέρες μέχρι νά φύγῃ ὁ στρατός. Ἐφυγε ὁ στρατός καί ἐμεῖς κατεβήκαμε εἰς τά χωριά μέ τόν καπετάν Τρομάρα. Ἦταν καί ἄλλοι ἀρχηγοί, ὁ Περδίκας, ὁ Φαρμάκης, ὁ Παναγιώτης Φιωτάκης καί ὁ Ἀντώνιος Ζῶης καί μετὰ κατεβήκαμε στήν Γκραδέσνιτσα. Μᾶς ἤρθε διαταγή ἀπό τό κέντρο νά φύγωμε γιά τήν ἐλευθέρα Ἑλλάδα, νά πᾶμε ν' ἀναπαυθοῦμε. Καί ἀναχωρήσαμε κατά τίς 25 Νοεμβρίου καί ὡς πού νά φθάσωμε εἰς τό Περιστέρι! τά βουνά καί ἀπό ἐκεῖ ἐφθάσαμε σέ δύο χωριά Γκρουντέσνιτσα καί Ὀψύρενα. Καί ἐμεῖς ἀρκετές μέρες ἐξεκουραστήκαμεν καί ἀπό ἐκεῖ ἀναχωρήσαμεν καί ἐφθάσαμεν εἰς τό Ἐλοβον τῆς Δροσοπηγῆς. Καί ἀπό τό Ἐλοβον ἀναχωρήσαμεν καί ἐφθάσαμεν εἰς τό χωριόν Ἐλέχοβον, ὅπου ἐμέναμεν μιά βραδιά, ἀλλά ὁ τουρκικός στρατός μᾶς ἐκύκλωσε τότε. Ἄλλά ὅμως εὐρήκαμεν ἕνα μέρος ἄδειο καί ἐφύγαμεν. Οἱ Ἐλεχοβίτες καλόν πατριωτισμόν ἐπέδειξαν καί μετὰ ἀναχωρήσαμεν καί ἐφθάσαμεν εἰς τήν (Λοσνίτσα) Γέρμαν, παραμονή Χριστουγέννων.

σ.15 Καί τά Χριστούγεννα τά κάναμε ἐκεῖ καί ἐκεῖ καλοί πατριῶτες, καί ἀπό ἐκεῖ μέχρι νά φθάσωμε στήν παλαιά γραμμή, γιά νά μποῦμε στήν ἐλεύθερη Ἑλλάδα. Πολλά χωριά ἐπεράσαμε μέχρι νά φθάσωμε εἰς τήν Ἑλλάδα τήν ἐλεύθερη καί καμίαν ἀντίσταση δέν εὐρήκαμεν καί οὔτε καμίαν προδοσίαν. Ἦταν ὅλοι καθαροί Ἕλληνες. Ὄταν ἐπεράσαμεν τήν γραμμήν, ἦταν 31 Δεκεμβρίου 1905. Καί ἐφθάσαμεν εἰς τήν Καλαμπάκαν τό μεσημέρι καί παραμονή τοῦ νέου ἔτους ἐφθάσαμεν εἰς τά Τρίκαλά μας. Ζημέρωσεν

20. Ἐ.ά., σ. 307.

21. Ἐ.ά., σ. 307.

22. Ἐ.ά., σ. 307.

23. *avci tabur* = τάγμα κυνηγῶν.

τό νέον ἔτος 1906 μέσα εἰς τὰ Τρίκαλα καί ἤμασταν κατάλυμα εἰς τόν δήμαρχον Κωνσταντίνον Πλάκον, ὁ ὁποῖος ἦταν πρῶτος ἐξάδελφος εἰς τόν Ἑμμανουήλ Σωτηριάδην ἢ καπετάν Τρομάραν. Μόλις ἀναπαύθηκα, μετά μία ἐβδομάδα ἀρρώστησα καί ἔμεινα ἀρρωστος ἐπὶ ἑννέα μῆνες ἀπὸ μεγάλες ταλαιπωρίες πού εἶχαμεν εἰς τὰ βουνά, ἀπὸ μεγάλες στενοχώριες, πού εἶχαμεν πάθει, μεγάλες συμφορές, πού ἔχασα μάνα, ἀδελφή καί ἀδελφὸ καί ὅ,τι εἶχαμεν εἰς τὸ σπίτι. Μετά ὁ Φιωτάκης Παναγιώτης εἶχε ἐπιστρέψει τόν Μάρτιο μῆνα γιὰ τὸ Μορίχοβο τὸ 1906, ἀλλὰ σέ λίγο καιρὸ ἐκυκλώθηκε ἀπὸ τόν τουρκικὸ στρατό, ὅπως ἦταν μαζί μὲ τὴν ὀμάδα του καί ἐξοντώθηκε μαζί μὲ τὴν ὀμάδα του. Μόνον ἕνας γλύτωσε μετά τὸ 1907. Ἐπέρασε ὁ Καραβίτης<sup>24</sup> μὲ τόν Βολάνη<sup>25</sup> καί ἀναχωρήσαμεν μαζί γιὰ τὸ Μορίχοβο κατὰ τὸ 1907 τόν Ὀκτώβριο μῆνα καί ἐκάναμεν μὲ τόν Καραβίτη καί τόν Βολάνη καί πολλές μάχες συναντήσαμε. Καί τοὺς εἶχανε κυκλώσει μέσα εἰς τὸ χωριὸ Μπέσιστα τόν καπετάν Τσίτσο<sup>26</sup> καί τόν καπετάν Μπραγιάννη<sup>27</sup> καί τόν καπετάν Στέφο<sup>28</sup>. Γιὰ νὰ τοὺς σώσωμεν, ἐκτυπήσαμεν τοὺς Τούρκους ἀπὸ ὅλες τίς μεριές καί ἔτσι ὅσοι σ.16 καπεταναῖοι ἦτανε, τοὺς ἐσώσαμε. Καί μετά αἰχμαλωτῖ / σαμεν ἕναν Τοῦρκο ἀξιωματικὸν καί ἕναν στρατιώτη καί ἐκάναμεν μεγάλη ζημιὰ. Καί ἐσκοτώθηκαν καί 50-60 ἄτομα καί ἐκεῖ τοὺς ἐθάψανε οἱ Τοῦρκοι, ἀλλὰ αὐτοὺς τοὺς Τούρκους αἰχμαλώτους τοὺς ἐφόνευσαν. Καί ὁ Ἄντωνης Ζώης τοὺς ἔλεγεν: "Μὴν τοὺς σκοτώνετε, διότι θὰ ἴδοῦμε μεγάλες δυσκολίες", γιὰτὶ ἦταν χειμῶνας καί, καθὼς εἶδαμε, ἐντὸς 24 ὥρῶν ἐπλημμύρισε ἀπὸ τουρκικὸ στρατό. Δέν μᾶς χωροῦσε πουθενά. Ἦταν χειμῶνας, ὅταν ἐμπήκαμε στὸ ἔτος 1908 κατὰ τόν Ἰανουάριο μὲ Φεβρουάριο καί ὁ Ἄντωνης Ζώης τοὺς ἔλεγε: "Δέν σᾶς ἔλεγα, βρέ παιδιὰ, νὰ μὴν κάνετε αὐτὸ τὸ ἐγκλημα!". Καί τότε ἀναχωρήσαμεν ἀπὸ τὴν Γκρα-

24. D. Dakin, ἔ.ἀ., σσ. 182, 184, 374, Γερμανοῦ Καραβαγγέλη, Ὁ Μακεδονικὸς Ἄγῶν (Ἀπομνημονεύματα), Ἀρχεῖον Μακεδονικοῦ Ἄγῶνος Πηνελόπης Δέλτα, Θεσσαλονίκη 1959, σ. 43, 97, Π. Τσάμη, ἔ.ἀ., 187, 204, 208-210, 240, 245, 248, 260-262, 327-329, 365, 385, 418-420, 423-425, 433, Π. Ἀργυροπούλου, ἔ.ἀ., σ. 41, Π. Οἰκονόμου, ἔ.ἀ., σσ. 88-89.

25. Π. Ἀργυροπούλου, ἔ.ἀ., σ. 41, Γερμανοῦ Καραβαγγέλη, ἔ.ἀ., 33, 43, 47, Γ. Μόδη, Ὁ Μακεδονικὸς Ἄγῶν καί ἡ Νεώτερη Μακεδονικὴ Ἱστορία, σσ. 308-309, D. Dakin, ἔ.ἀ., σσ. 127. 191. Π. Τσάμη, ἔ.ἀ., σσ. 193, 196, 319, 323-324, 327, 329, 341, 365, 379-382, 391, 419-420, 423-426, 433, Π. Οἰκονόμου, Τὸ Λέχοβο, σσ. 110-112.

26. D. Dakin, ἔ.ἀ., σ. 380, Π. Τσάμη, ἔ.ἀ., σσ. 366-367, 384, 419-423, 433.

27. Π. Τσάμη, ἔ.ἀ., σσ. 366-367, 384, 419-423, 433.

28. D. Dakin, ἔ.ἀ., σσ. 181, 227, 229, Π. Τσάμη, ἔ.ἀ., σσ. 61, 156, 202, 240, 266, 366-367, 372-375, 384-385, 419-424, 433.



δέσνιτσα, γιὰ νὰ περάσωμεν εἰς τὴν Καρατζόβα καὶ ἐγκαταλείψαμε τὸ Μορίχοβο, διότι εἶχε γεμίσει ἀπὸ τουρκικὰ στρατεύματα ὅλα τὰ χωριά του. Καὶ βαδίζαμεν ἀπὸ τὸ Μορίχοβο γιὰ τὴν Καρατζόβα, γιὰ νὰ φθάσωμεν εἰς τὸ Μπάχοβο, σημερινὸ Προμαχῶνα. Ἐταλαιπωρηθήκαμεν πολὺ ἀνάμεσα εἰς τὰ χιόνια βαδίζοντες ἀπὸ τὴν μίαν μὴνάντα νὰ ἰδρῶνουμε καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη νὰ παγώνουμε. Καὶ μόλις ἐμπήκαμε εἰς τὴν περιφέρεια τῆς Καρατζόβας, ἀκούσαμεν σκυλιά νὰ γαυγίζουν, ἐπροχωρήσαμεν καὶ εὐσήκαμεν μαντρί μὲ πρόβατα. Καὶ ἐκεῖνο τὸ μαντρί ἦταν τοῦ καπετάν Τσίτσο, τοῦ γέρο-Βέσκο<sup>29</sup>, καὶ ὅταν ἐμάθαμεν ἀπὸ τοὺς τσομπάνηδες ὅτι ἦταν τὸ μαντρί μὲ τὰ πρόβατα εἰς τὸν καπετάν Τσίτσο, ἐχαρήκαμεν πολὺ καὶ μᾶς ἤρθεν ἡ ψυχὴ μας. Τότε ἐστείλαμεν ἓνα τσομπάνο εἰς τὸ Μπάχοβο, γιὰ νὰ εἰδοποιήσῃ γιὰ τροφίμα. Ὁ τσομπάνης ἐπῆγε μόνον ἀπὸ ἓνα δρόμο καὶ οἱ πιστοὶ Μπαχοβίτες, σημερινοὶ Πρόμαχοι καὶ σάν αὐτὸ τὸ χωριὸ εἰς τὴν Καρατζόβα δέν ὑπάρχει ἄλλο ἐπὶ 40 ἡμέρες μᾶς ἔτρεφαν. Εἶχαμεν κάνει καλύβες ἀπὸ ἔλατο καὶ δέν ὑποφέραμεν. Φωτιά εἶχαμεν, φωτιά μπόλικη καὶ οὐτε μᾶς κατάλαβε κανεὶς ποῦ βρισκόμαστε. Καὶ μετὰ ὅταν ἔλυωσαν τὰ χιόνια, ἐγυρίσαμεν πίσω εἰς τὸ Μορίχοβο, διότι ἦταν βαρὺς χειμῶνας.

Μετὰ ὁ τουρκικὸς στρατὸς εἶχε φύγει καὶ κανὰ τρεῖς-τέσ-  
 σ.17 σερες μῆνες ἀναπαυ / θήκαμεν ἐλεύθερα. Μετὰ εἶχαμε μάθει ὅ-  
 τι ἐτοιμάζονταν ὁ Τζόλε Γκέργκη ἀπὸ Βεύη καὶ ὁ Τάνε Κλάντζο ἀπὸ τὴν Κέλλη μὲ μεγάλες βουλγαρικὲς συμμορίες κομιτατζήδων, μὲ τὸν σκοπὸ νὰ μᾶς κτυπήσουν εἰς τὸ Μορίχοβο. Ἄλλὰ πῆγαι-  
 ναν γιὰ μαλλί, βγῆκαν κουρεμένοι ὄμως. Ἄλλὰ ὁ Καραβίτης καὶ ὁ Βολάνης ἐβγαλαν ἀπόφαση, γιὰ νὰ τοὺς κτυπήσωμε εἰς τὸ δρό-  
 μο τοὺς Βουλγάρους, πρὶν νὰ φθάσουν εἰς τὸ Καϊμακτσαλάν. Ἐ-  
 μεῖς τοὺς περιμέναμεν ἕξι μέρες εἰς τὰ καλύβια τοῦ Φαρμάκη εἰς τὸ Καϊμακτσαλάν. Καὶ οἱ Φαρμακαῖοι ἦταν οἱ πιὸ πιστοὶ πα-  
 τριῶτες. Ἐξω ἀπὸ τὰ καλύβια εἰς τὸ βουνὸ ἤμασταν. Καὶ μετὰ  
 τίς δέκα ἕξι (16) Ἰουλίου 1908 εἶχαν φθάσει οἱ Βούλγαροι,  
 μιὰ διμοιρία, καὶ ἄρχισαν νὰ ληστεύουν εἰς τὰ καλύβια τοῦ Φαρ-  
 μάκη, ἀλλὰ ἐμᾶς μᾶς εἰδοποίησαν ἀμέσως καὶ τότε ἡ μισή συμ-  
 μορία δική μας τοὺς ἐκτύπησε ἀπὸ δεξιὰ, καὶ ἡ ἄλλη μισή συμ-  
 μορία δική μας, τοὺς ἐκτύπησαμε ἀπὸ ἀριστερά μὲ τὸν Καραβίτη,  
 ὅπου ἦμουν καὶ ἐγώ. Καὶ ἡ ἄλλη μισή συμμορία ὑπὸ τὸν Βολάνη,  
 πού ἐκτύπησε ἀπὸ δεξιὰ εἰς τὴν Βύσμα, καὶ τοὺς ἐμαζέψαμεν εἰς  
 τὴν πλαγιά τῆς Βύσμα καὶ τοὺς ἐσκοτώσαμεν τέσσερες νοματαίους  
 κομιτατζήδες Βουλγάρους. Καὶ ὁ ἓνας ἀπὸ τοὺς τέσσερες ἦταν  
 ὁ βοϊβόδας ἀρχικομιτατζῆς Βούλγαρος Κάρστε Ντάνοφ ἢ Σταύρος  
 Μπογδάνης, τοῦ ὁποῦ εἶναι ἡ καταγωγή του ἀπὸ τὸ Κλειδί.

29. Π. Τσάμη, ἔ.ἀ., σσ. 380, 391-392, 426, 433.

σ.18 Καί εἰς τήν μάχην πού ἐκάναμεν, ὅπου ἐσκοτώθηκαν οἱ τέσσερεις Βούλγαροι κο / μιτατζήδες ἀπό τῆς συμμορίας μας, τούς ἐπήραμεν ἕνα ἄλογο τοῦ Τζόλε Γκέργκην, μιά φοράδα ψαρή. Μετά τό σύνταγμα τουρκικό, τήν πήρε ὁ Βολάνης καί τήν ἐπῆγε εἰς τήν Κρήτην. Τότε εἶχαμεν μάθει ὅτι τό 1907 ἐπροδόθηκε εἰς τήν Κέλλη ὁ Νικολούδης. Τόν Νικολούδη εἰς τήν Κέλλη καί τά ὑπόλοιπα παιδιά (ὀπλίτες) τοῦ Νικολούδη ἐσκορπίστηκαν εἰς τήν περιφέρειαν ἀνάμεσα Κέλλη, Βεύη, Κλειδί καί τούς ἐπρόδωσαν οἱ βουλγαρίζοντες εἰς τούς Τούρκους καί ἔτσι ἐξοντώθηκε ὅλη ἡ συμμορία. Δέν ἔμεινε κανένας. Καί τά ἴδια ἔπαθε ὁ συνάδελφος του Γεώργιος Σκαλίδης, καταγωγή ἀπό τήν Κρήτη καί οἱ δύο. Ὁ Σκαλίδης εἶχεν κατεβεῖ εἰς τόν κάμπου τοῦ Μοναστηρίου τρεῖς ὄρες ἔξω καί τόν ἐκυνήγησαν ἄλλες τρεῖς ὄρες. Ἐπειδή ἦταν χιόνι, οἱ Τούρκοι ἐπῆγαιναν ἀπό τά ἴχνη καί ἐξόντωνσαν ὅλη τήν συμμορία. Ἀπό εἴκοσι δύο νομάτοι (ὀπλίτες), μόνον ἕνας ἐγλύτωσε. Ἐνόμιζε ὁ Σκαλίδης ὅτι βρίσκεται εἰς τήν Κρήτη νά χορευοῦν μέ τίς γκαίντες ὅλη τήν ἡμέρα εἰς τά χωριά τοῦ κάμπου Μοναστηρίου. Καί ὅταν ἔμαθαν οἱ δύο ἀρχηγοί, ὁ Βολάνης καί ὁ Ἰωάννης Καραβίτης, ὅτι ἐξοντώθηκαν οἱ συμμορίαί τοῦ Νικολούδη ἀνάμεσα Κέλλη, Βεύη, Κλειδί, μετά ἐβγαλαν ἀπόφαση οἱ ἀρχηγοί νά κατεβούμε νά τήν κάψουμε τήν 20 Ἰουλίου. Ἀλλά τίς 20 Ἰουλίου ἐκηρύχτηκε τό σύνταγμα τουρκικό, τοῦ οὐριέτ γιασασίν (Οὐριέτ οἱ Τούρκοι τό ἔλεγαν), ζήτην τό σύνταγμα καί ἔτσι ἡ Βεύη ἐσώθηκε. Καί μετά μᾶς ἔδωσαν ἀμνηστία οἱ Τούρκοι καί κατεβήκαμεν εἰς τό Μοναστήρι.

σ.19 Μᾶς εἶπε ἕνα "καλῶς ὀρίσατε" ὁ βαλή πασάς (Γενικός Διοικητής) καί μᾶς εἶπε ὅτι / "Ἀπό τώρα καί στό ἐξῆς θά ἤμαστε ἀδελφωμένοι καί ἔτσι τά ἴδια δικαιώματα θά ἔχετε, ὅπως καί ἐμεῖς". Καί τά δικαιώματα τοῦ βαλῆ πασά ἦταν γιά τρεῖς μέρες μόνον, διότι μᾶς ἐζήτησεν τά ὄπλα μετά τρεῖς ἡμέρες. Καί ἐμεῖς τό σκάσαμε ἀνάμεσα στά περιβόλια ἔξω ἀπό τό Μοναστήρι. Μετά διέταξε τό κέντρο καί τό προξενεῖο νά φύγουμε, γιά νά πάμε εἰς τήν ἐλεύθερη Ἑλλάδα. Καί μετά ἐμεῖς ἐφύγαμεν εἰς τήν ἐλεύθερη Ἑλλάδα. Τό ἔτος 1908 ἐκατεβήκαμεν εἰς τήν Ἀθήνα. Τό 1909 μέ ἀπέστειλεν εἰς τήν Ρουμανίαν γιά ἐθνικόν σκοπόν. Ἀναχώρησα στίς 25 Φεβρουαρίου 1909, ὅπου ἐμεινα εἰς τήν Κωσταντζα ἐπί ἑννέα καί μισή μῆνες. Ἀκόμη θά παρέμενα, ἀλλά ἦταν ξένο τό διαβατήριον. Τό διαβατήριον ἦταν ἀπό τήν Κορυτσά καί λεγόμουν Δημήτρη Τσεβῆ ψευδώνυμον, συνοικισμός Κορυτσᾶς Μπαῖρ Μαχαλέ. Ὅταν ἐπέστρεψα ἀπό τήν Ρουμανία καί ἦρθα εἰς τήν Κωνσταντινούπολιν, ἐκεῖ μέ ἐπρόδωσε κάποιος Χαράλαμπος ἀπό τήν Πρέβεζαν, πού ὑπηρετοῦσεν ὡς χωροφύλακας εἰς τήν μυστική ἀστυνομία, ἀλλά ἄλλος ἦταν μακεδονομάχος ἀπό τήν Πρέβεζα. Ὁνομάζονταν Γεώργιος Φουρτούνας<sup>30</sup>. Συζητούσαμε μ'αὐτόν καί μᾶς

30. Π. Τσάμη, ἔ.ά., σσ. 400, 426.

κατάλαβε καὶ μοῦ ἔστειλαν ἄλλον καὶ μὲ πῆραν εἰς τὸ ἀστυνομικόν τμήμα εἰς τὸ Τοπχανέ. Καὶ μετὰ μὲ ἐκράτησαν ἐπὶ τέσσαρες ὥρες. Ἡθέλησαν νὰ μὲ κάνουν ἐκτόπισιν εἰς τὸ Μοναστήρι, μὲ ἐκατάλαβαν. Μετὰ αὐτός, πού μὲ ἐπρόδωσε, ἦταν μεσίτης καὶ μοῦ εἶπε: "Ἄμα θέλεις νὰ πᾶς μέσω Ἑλλάδος, θὰ μᾶς δώσης εἰκοσι λίρες. Ἀλλιῶς θὰ σέ ἐστείλωμεν ἐκτόπισιν εἰς τὸ Μοναστήρι συνοδεία". Καὶ ἐγὼ τοὺς παρακάλεσα μὲ χίλιες παρακλήσεις. Μοῦ πῆραν δεκατρεῖς λίρες καὶ μὲ πῆραν μὲ μίαν βάρκα καὶ ἀπὸ ἐκεῖ ἐπῆγαν πίσω εἰς τὸ πλοῖο μου, κατέβασαν βάρκα καὶ μὲ ἀνέβασαν  
 σ.20 ἐ / πάνω. Καὶ γιὰ νὰ κατεβάσουν τὴν βάρκα, μοῦ ἐπῆραν ἓνα χρυσό. Καὶ μὲ ἀνέβασαν εἰς τὸ πλοῖον καὶ μοῦ εἶπαν: "Νὰ βγάλης εἰσιτήριο πρώτη θέση, διότι ἔμεῖς θὰ ἀναφέρουμε εἰς τὴν ἀστυνομία ὅτι ἔφυγες ἀπὸ τὸ κτήμα, ἀλλὰ νὰ μὴ φοβηθῆς, δὲν ἔμπορεῖ νὰ σέ βγάλῃ κανένας ἀπὸ τὸ Αὐστριακὸ πλοῖο καὶ ἄμα περάσῃ ἡ ἀστυνομία, θὰ σοῦ στείλωμε τὰ πράγματα πού εἶχε εἰς τὸ ξενοδοχεῖον "Πειραιεύς".

Σέμισὴ ὥρα πέρασε ἡ ἀστυνομία. Ρώτησαν ὅ,τι ρώτησαν καὶ ἔφυγαν. Καὶ μετὰ σέμισὴ ὥρα μοῦ ἔφερε ἓνας χαμάλης τὰ πράγματα καὶ σέ λίγη ὥρα ἦρθε ὁ Παπαϊωάννου τρομαγμένος καὶ μὲ ρώτησε: "Πῶς σ' ἐπίασαν;". Ὁ Παπαϊωάννου ὑπηρετοῦσε μέσα εἰς τὴν πρεσβεία καὶ μοῦ λέει: "Πρόσεξε καὶ μὴν βγαίνης ἀπὸ τὴν πρώτη θέση, διότι ἡ ἀστυνομία σέ γυρεύει ἔξω εἰς τὴν πόλιν, δὲν ξέρομε τί γίνεται. Γι' αὐτὸ μὴν βγαίνης ἔξω, νὰ μείνης εἰς τὴν πρώτη θέση. Δὲν ἔμποροῦν νὰ σέ βγάλουν. Καὶ ὅταν ἔρθῃ εἰς τὸ Τσανάκαλε, νὰ μὴν βγαίνης ἔξω, γιατί γίνεται ἔλεγχος". Καὶ σέ λίγο ἀναχώρησε τὸ πλοῖον καὶ ὅταν ἔφθασε εἰς τὸ Τσανάκαλε τὸ πλοῖο τὴν ἄλλη μέρα, ἐγίνε ἐλεγχος γιὰ ἄλλα πράγματα. Καὶ τὸ βράδυ, κατὰ τὴν ὥρα δέκα τὸ βράδυ, ἐφθάσαμεν εἰς τὸν Πειραιά. Καὶ μόλις ἐβγήκα ἀπὸ τὸ πλοῖο μου, συνάντησα τὸν Γεώργιο Κονδύλη<sup>31</sup> καὶ τὸν Γεώργιο Δεληγάδα, καὶ οἱ δύο ἀνθυπολο-  
 σ.21 χαγοὶ / καὶ τὸν λοχαγὸν Δημοσθένη Φλωριᾶ<sup>32</sup>, ὁ ὁποῖος ἦταν γραμματεὺς εἰς τὸ κέντρον τοῦ κομιτάτου. Καὶ μὲ καλοσῶρισαν καὶ μὲ συγχάρηκαν. Ὡσπου νὰ πάω εἰς τὸν Πειραιά, ἐπῆραν τίς εἰδήσεις ἀπὸ τὸν Παπαϊωάννου, πού ἐδούλευε εἰς τὴν πρεσβεία μέσα. Μετὰ παρέμεινα ἕως 1911 εἰς τὴν Ἀθήνα. Τὸ 1911 τὸν Ἰούλιο μῆνα, μᾶς ἐδιέταξαν νὰ ἔρθουμε εἰς τὸ Μοριχόβο μὲ τὸν καπετάν Τσίτσο καὶ τὸν καπετάν Μπραγιάννη καὶ τὸν καπετάν Στέφο. Ἀναχωρήσαμε καὶ μὲ τὸν καπετάν Ἀνδρέα ἀπὸ τὴν Κλεισοῦρα καὶ ὁ καπετάν Σπύρος Μπόλιας ἀπὸ τὴν Ἡπειρο, Σουλιώ-

31. D. Dakin, ἔ.ἀ., σσ. 270-271, 380, Βασιλεῦς Σταυροπούλου, Ὁ Μακεδονικὸς Ἀγὼν (Ἀπομνημονεύματα), Θεσσαλονίκη 1961, σ. 56, Π. Τσάμη, ἔ.ἀ., σ. 328.

32. D. Dakin, ἔ.ἀ., σσ. 370-371, Π. Τσάμη, ἔ.ἀ., σσ. 358, 430.

της, ἐκ τὴν γραμμὴν. Ὄταν ἦρθαμε εἰς τὸ Βιλιμίσι εἰς τὴν παλαιάν γραμμὴν, ἐπεράσαμε εἰς τὸ τουρκικὸν ἔδαφος καὶ ἐχωριστήκαμεν. Ὁ καπετάν Σπύρος Μπόλιας ἀνεχώρησε γιὰ τὴν Ἡπειρο καὶ μετὰ, ὅταν ἐφθάσαμεν εἰς τὴν Ἐράτυρα ἢ Σέλτσα εἰς τὸ χωρίον Σάνι, ἐκεῖ παρεμείναμεν μίαν ἡμέραν καὶ ἀπὸ ἐκεῖ ὁ καπετάν Στέφος ἀναχώρησε γιὰ τὰ Καστανοχώρια. Καὶ ἐμεῖς ἐφθάσαμεν εἰς τὸ Μουρίκι ἀνάμεσα Μπλάτσι καὶ Κλεισούρα. Καὶ ἐκεῖ παρέμεινε ὁ καπετάν Ἀνδρέας εἰς τὸν τόπο του τῆς Κλεισούρας καὶ ἐμεῖς ἀναχωρήσαμε γιὰ τὸ Μορίχοβο. ἤρθαμεν εἰς τὸ Ἐλέχοβο, ἐπήραμεν καὶ ἕναν ὁδηγό. Μᾶς ἔφερε εἰς τὸ Ραδόσι σέ μιά βραδυὰ καὶ ἐκεῖ εὐρήκαμεν τὸν καπετάν Σταῦρον, καταγόμενον ἀπὸ τὴν Βεύην. Καὶ αὐτός μᾶς ὁδήγησεν μέ τὴν δική του ὁμάδα. Μόλις κατεβήκαμεν ἀπὸ τὸ Ραδόσι εἰς τὴν Πέτραν τῆς Βεύης, ἐκεῖ συναντήσαμεν μιά ὁμάδα Βουλγάρων κομιτατζήδων ὑπὸ τὸν βοῖβόδα σ.22 ἀρχικομιτατζή Ἡλίαν Κοτόρην. Καὶ τοὺς ἀνοίξαμεν φωτιά / τοὺς ἐκτυπήσαμεν καὶ ἔφυγαν. Καὶ ἀπὸ ἐκεῖ μᾶς ὁδήγησεν ὁ καπετάν Σταῦρος μέχρι τὸ Καῖμακσαλάν. Τὴν ἡμέρα τῆς 20 Ἰουλίου ἐφθάσαμεν εἰς τὰ καλύβια τοῦ Σουλτογιάννη<sup>33</sup>. Ὁ καπετάν Σταῦρος ἐπέστρεψε πίσω καὶ ἐμεῖς κατεβήκαμε εἰς τὰ χωριά τοῦ Μοριχόβου. Καὶ μετὰ ἐμείναμεν ἐνάμισυ μῆνα καὶ διετάξε τὸ κέντρο, γιὰ νὰ φύγωμε πίσω καὶ ἐγὼ πῆρα τὴν ὁμάδα μου καὶ ἐπέστρεψα, γιὰ νὰ πάω εἰς τὴν ἐλεύθερη Ἑλλάδα. Καὶ ἐκεῖ ἐπέστρεψα εἰς τὸ Καῖμακσαλάν, εἰς τὰ καλύβια τοῦ Φαρμάκη, εὐρήκα τὸν Σταῦρο Χατζηχαρίση, διδάσκαλο ἀπὸ τὴν Ἀρνισσα<sup>34</sup>. Καὶ αὐτός μοῦ συνέστησε ἕνα παιδί καὶ μᾶς λέει: "Θά τὸ πάρετε αὐτό τὸ παιδί καὶ λέγεται Νικόλαος Σάνης ἀπὸ τὸν Ἅγιο Ἀθανάσιο (Τσέγκανη) Ἐδέσσης".

Μετὰ τὸν Νικόλαον Σάνην τὸν ἐπήραμε μαζί μας, διότι εἶχαν κάνει ἀπόπειρα σ' ἕνα Βούλγαρο, μόνον τὸν εἶχαν τραυματίσει, δέν τὸν ἐσκότωσαν. Μετὰ ἦρθαμε εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου καὶ ἦρθε ὁ ἀγγελιοφόρος, γιὰ νὰ μᾶς φέρῃ ψωμί ἀπὸ τὸν Ἅγιον Ἀθανάσιον, ὁ Χρῆστος Τζήκας<sup>35</sup>. Μετὰ μᾶς ἔφερε τὸ ψωμί καὶ μᾶς εἶπε: "Προσέξτε, ὅτι ἐδῶ στό χωριὸν μας, ἔχομε κομιτατζήδες Βουλγάρους". Δέν εἶπεν ἄλλο. Καὶ μετὰ ἦταν σ.23 8 στρατευμένοι. Ἐπεσε χιόνι καὶ μετὰ κατεβήκαμεν εἰς / τὰ μαντριά (καλύβια) τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, ἐκατὸ μέτρα. Οἱ Τοῦρκοι πλάκωσαν. Εὐτυχῶς πού ἦταν ἀντάρα καὶ δέν μᾶς εἶδαν. Ἐψαξαν εἰς τὰ μαντριά μέσα, δέν εὐρήκαν τίποτες καὶ ἔφυγαν. Καὶ ἐμεῖς τὸ βράδυ ἐπιστρέψαμε πάλι πίσω εἰς τὰ καλύβια. Μετὰ ἐπήραμε δύο ὁδηγούς, ἕναν Ἑλληνα καὶ ἕναν Βούλγαρο, οὔτε ὁ ἕνας νὰ προδώσῃ, οὔτε ὁ ἄλλος. Καὶ μᾶς ὁδήγησαν γιὰ τὸ Μου-

33. Π. Τσάμη, ἔ.ἀ., σσ. 253, 329, 382.

34. Ἐ.ἀ., σ. 367.

35. Ἐ.ἀ., σ. 154.

χαρέμο-Χάν, γιὰ νὰ πιάσωμε τὰ ὑψώματα. Μᾶς ἀνοιξαν πῦρο οἱ Ρουμανόβλαχοι μαζί μέ τούς Τούρκους. Ἐκάναμε κανά δύο ὄρες μάχη καί ἐπιάσαμε τὰ ὑψώματα τοῦ Βερμίλου.

Μετά κατεβήκαμε εἰς τὸ Περισόρι τῆς Ναούσης καί ἐπεράσαμεν μιά βραδυά μόνον ἐκεῖ. Ἀπό ἐκεῖ ἀναχωρήσαμεν διὰ τὴν Βέροιαν, μετά ἐφθάσαμεν εἰς τὸν ποταμὸ Ἀλιάκιμονα. Τότε δέν εἶχε γεφύρι εἰς τὸν Ἀλιάκιμονα ποταμόν, εἶχε μόνο καράβι. Εὐρήκαμεν κάτι Βλάχους κираτζήδες, πού ἔβοσκαν τὰ μουλάρια καί σηκώσαμεν ἕναν ἀπὸ τὸν ὕπνο, διὰ νὰ φωνάξῃ αὐτόν πού διεύθυνε τὸ καράβι. Ὁ Βλάχος ἀρχισε νὰ φωνάξῃ ὅσο ἤμπορεῖ: "Ὀλασαά Ὀσμάν, φέρε τὸ καράβι Ὀρεεέ, φέρε τὸ καράβι, νὰ περάσουν τὰ μουλάρια". Καί σέ λίγο ἔφερε τὸ καράβι ὁ Ὀσμάν, τότε ἐμπήκαμεν εἰς τὸ καράβι καί τὸν καλησπερίσαμε καί μᾶς καλωσόρισε. Καί ἐτράβηξε τὸ καράβι καί μᾶς ἔβγαλε πέρα στήν ἄλλη μεριά τοῦ Ἀλιάκιμονα ποταμοῦ. Καί τὸν ἐρωτήσαμεν: "Πόσον σοῦ κάνει νὰ σοῦ πληρώσωμε;". Καί αὐτός μᾶς εἶπε: "Πληρωμένα εἶναι, δέν εἶστε μόνον ἐσεῖς, ἐγὼ παίρνω τέσσερεις λίρες τὸν μῆνα. Δέν εἶστε μόνον ἐσεῖς. Περνᾶνε, δέν περνᾶνε, ἐγὼ πληρώνομαι". Καί σ.24 μου λέει ὁ Ὀσμάν τότε: "Πληρώνομαι σέ σένα σου. Λέω καπετάνιε, σ' ἄλλον μὴν τὸ εἶπῃς". Καί μετά ἐπιάσαμε τὰ Πιέρια / σέ κάποιον χωριό, πού λέγεται Σπουρλίτα, ἐπειδὴ δέν εἶχαμε ὁδηγό. Καί ἐσταματήσαμε νὰ κάνωμε λημέρι, χωρὶς νὰ ξέρωμε ὅτι ἤμαστε στὸ δημόσιο δρόμο. Καί μετά, ὅταν ξημέρωσε τὸ πρωῖ, βλέπομε κινήσεις, οὔτε ἑκατὸ μέτρα, ἀλλὰ εὐτυχῶς, πού ἦταν ἀναδασωμένο τὸ μέρος, ὄλο πουρνάρια. Καί μετά ἀρχισαν νὰ περνοῦν στρατεύματα, τουρκικὰ τάγματα ὀλόκληρα. Ὅλη τὴν ἡμέρα, ἀπὸ τὴν 8 ὥρα τὸ πρωῖ ἕως τὴν 4 ὥρα, ἔμεῖς καθόμασταν ἀκίνητοι, οὔτε νερό, οὔτε ψωμί. Καί μετά νάτοι τὸ βραδάκι. ἤμασταν κάπου πεντακόσια μέτρα ἀπὸ τὸ καράβι εἰς τὸ ὕψωμα. Εἶδαμε ὅτι ἐπέρασε ὁ τουρκικὸς στρατός, ἐτοιμαστήκαμεν νὰ σηκωθοῦμε, νὰ μετακινήθοῦμε, ὅταν βλέπομε ἕναν ἀξιωματικὸ καβάλα νὰ ἔρχεται εἰς τὸ δημόσιο δρόμο καί ἔμεῖς τοῦ πιάσαμε τὸν δρόμο. Μόλις ἦρθε κοντά μας, μέ τὸ πρώτο "Ἄλτ!", τὰ κακάρωσε καί παραδόθηκε. Τὸν ἐπιάσαμε καί τοῦ εἶπαμε: "Γιατί τὸν δέρνεις τὸν κόσμο ἐδῶ;" Καί τότε μᾶς εἶπε ὅτι δέν κυνηγᾷ κανένα. "Γιατί ἔμεινες πίσω πού δέν κυνηγᾷς τοὺς χριστιανούς;". Καί τότε μᾶς εἶπε ὅτι διέταξε τὸν στρατό νὰ μὴ βγῆ ἀπὸ τὸν δρόμο, νὰ τραβήξῃ διὰ τὴν Βέροια. Καί τότε τοῦ εἶπαμε: "Γιατί ἔμεινες πίσω;". Καί μᾶς εἶπε τότε ὅτι ἔχει ἕνα φίλο εἰς τὴν Μπόστενη καί τὸν κρατᾶνε νὰ τὸν φιλέψῃ καί γι' αὐτὸ ἔκανε πίσω. Καί εἶπε "Ἀλλά θὰ σᾶς παρακαλέσω, ἔχω μᾶνα καί πατέρα, ἔχω γυναῖκα καί τέσσερα τέκνα καί μὴν μέ πάρετε εἰς τὸ λαιμό, διότι περιμένουν ἀπὸ ἐμένα νὰ ζοῦν. Καί δέν ἔχω κάνει σέ κανέναν κακό καί ἅμα θέλετε, μπορεῖτε νὰ μάθετε, τί ἄνθρωπος εἶμαι". Καί ἐγὼ τοῦ εἶπα: "Τὸ περίστροφο θὰ μᾶς τὸ δώσης, τὸ ἄλογο θὰ τὸ πάρῃς". Καί τότε αὐτός μᾶς ἔδωσε τὸ περίστροφο μᾶουζερ

γερμανικό. Είχε και δύο κουραμάνες. Τοῦ τίς πήραμε, διότι δέν εἶχαμε ψωμί και ἀπό ἐκεῖ νά καταλάβη ὅτι ἤμαστε καλοί ἀνθρώποι. Καί τότε, μόλις τόν ἀποχαιρετίσαμε, μᾶς εἶπε: "Ὁ Θεός μαζί σας και νά σᾶς βοηθήσῃ". Καί τελευταῖα τόν ἐρωτήσαμε:

σ.25 "Ἀπό ποῦ εἶσαι; Δέν / σέ ρωτήσαμεν ὡραν και τώρα σέ ἐρωτᾶμε". Καί τότε μᾶς λέει: "Ἐγώ εἶμαι ἀπό τά Ἰωάννινα και γι' αὐτό τά ξέρω τά ἑλληνικά". Καί εἶχαμε Ἰωάννη Ἀναγνώστη ἀπό τό Σούλι και τοῦ λέει ἀρβανίτικα: "Ποδί ακίπ;". Καί ὁ Τοῦρκος ἀξιωματικός ἀνοίξε τά μάτια του, ὅταν τοῦ εἶπε "ποδί ακίπ", ὅτι ξέρεις ἀρβανίτικα. Καί τότε ὁ Τοῦρκος ἀξιωματικός τοῦ εἶπε: "Πεψέ νουκαδί;", δηλαδή "πῶς δέν ξέρω;". Καί ὁ Ἰωάννης ὁ Ἀναγνώστης ὁ Σουλιώτης τοῦ εἶπε εἰς τήν ἀρβανίτικη γλώσσα: "Μπέσατα μπέϊ (λόγω τιμῆ δέν ἔχουμε νά σέ πειράξουμε)". Καί μετά τόν ἀφήσαμεν ἐλεύθερο και τόν ἀποχαιρετήσαμεν. Καί μετά μᾶς ἐξημέρωσεν εἰς τήν Σκουτέρναν τῆς Κατερίνης. Εἶχαμε παραγγεῖλει εἰς τό χωριό Βόσσεβο νά ἔρθῃ ὁ Παναγιώτης Λάζος. Μετά ἦρθε ὁ Παναγιώτης Λάζος, τοῦ ἐδώσαμε μίαν λίτρα νά μᾶς φέρῃ τρόφιμα. / Ἀλλά αὐτός, ἀντί νά μᾶς φέρῃ τρόφιμα, μᾶς φέρνει τό τουρκικό ἀπόσπασμα, χωροφυλακή μέ παλαιόν ἀγγελιοφόρον τόν Βασίλειον Σαλδάρην ἀπό τό χωριόν Βόστενη. Καί μᾶς ἀνοίγουν φωτιά, ἀντί ψωμί, πού περιμέναμε. Τέτοιοι Ἕλληνες πιστοῖ ἦταν εἰς τά Πιέρια. Καί ἀρχίσαμεν μάχην ἐπί τρεῖς ὥρες συνέχεια. Ἀπό ἐκεῖ μετά 24 ὥρες ἐφύγαμεν και ἐφθάσαμεν μετά σ' ἓνα χωριό Κουντουριώτισσα τῆς Κατερίνης. Εὐρήκαμεν ἐκεῖ καλούς ἀγγελιοφόρους, ἀλλά μεθύστακες. Περιμέναμεν ἐπί πολλές ὥρες μέσα εἰς τήν Κουντουριώτισσα, μέχρις ὅτου ἐξημέρωσεν. Καί σέ ἓναν ἀγγελιοφόρον τοῦ εἶπαμεν: "Τί θά κάνης Παπανικολάου; Ἐξημέρωσε". Καί μᾶς παίρνει ἀπό ἐκεῖ και μᾶς πάει σ' ἓνα νησάκι κοντά εἰς τήν θάλασσα, πού νά μήν ἤμπορῆς νά βγῆς ἀπό πουθενά, ἀλλά ἦταν καλοί ἀνθρώποι και δέν μᾶς πρόδωσαν, ναί, δέν μᾶς πρόδωσαν. Ἀλλά μᾶς ἔφεραν τριανταπέντε παιδιά λιποτάκτες ἀπό τό τουρκικό στρατό, χριστιανόπαιδα, και τά περάσαμε τήν γραμμή. Καί ἦρθαμεν εἰς τήν ἐλευθέρα Ἑλλάδα και ἐπήγαμε εἰς τήν ὠραία Ἀθήνα ἀπό 1911, πού κατεβήκαμεν, και ἐξεκουρασθήκαμεν μέχρι τό 1912 (14 Αὐγούστου 1912). Καί μᾶς κάλεσαν τά κέντρα γιά τακτικόν πόλεμον εἰς τά γραφεῖα και ὀρκισθήκαμεν μέχρι τελευταῖα ρανίδος τοῦ αἱματός μας, "ἦ ἄν ἦ ἐπί τᾶς".

Καί μετά τίς 25 Αὐγούστου ἀναχωρήσαμεν ἀπό τήν Ἀθήνα.

σ.27 Ἐφθάσαμε εἰς τό Βόλο μέ τά πλοῖα και μᾶς ὑποδέχθηκε ὁ κ. Σαμαράς, μέλος ἐπιτροπῆς τοῦ κοιμητάτου. Μετά μᾶς ἔβαλε εἰς / τό ξενοδοχεῖο και τήν ἄλλη μέρα τό πρωῖ ἦρθαμε μέ τό τραῖνο εἰς τά Τρίκαλα και μᾶς ὑποδέχτηκε ὁ ταγματάρχης Σταματόπουλος. Καί ἐμείναμεν εἰς τά Τρίκαλα κανά 10 μέρες και μετά βγήκαμεν εἰς τήν Καλαμπάκαν. Μετά ἀναχωρήσαμεν ἀπό τήν Καλαμπάκα γιά τά σύνορα, και ἀφοῦ προηγουμένως ἀφήσαμεν εἰς τά Τρί-

καλα ἐπιστράτευση νά γίνεται. Καί μετὰ ἐπεράσαμεν τὰ σύνορα καί ἐφθάσαμεν εἰς τὴν Ξηρολίμνη (Καραγιάννια) Κοζάνης εἰς τὸ βουνὸ Τσερβίνα, ἡμέρα Κυριακὴ 30 Σεπτεμβρίου. Καί ἐκεῖ εἰς τὸ βουνὸ Τσερβίνα πού λημεριάσαμεν, εἴχαμεν τρεῖς εὐζώνους, πού ἔφυγαν ἀπὸ τὸ στρατό: Ἀργύρης Χαντζάρης ἀπὸ τὸ Μεσολόγγιον καί δεύτερος Κωνσταντῖνος Τσανάκας ἀπὸ τὸ Βόλο, χωριὸ Κανάλια, καί τοῦ τρίτου τὸ ὄνομα δέν θυμᾶμαι, διότι πῆγε σέ συλλαλητήρια, ἦταν δεκανέας. Καί ὅταν εἴχαμεν φθάσει εἰς τὴν Τσερβίνα, εἴχαμεν βάλει σκοπὸν τὸν Κωνσταντῖνο Τσανάκα καί μετὰ μᾶς φωνάζει ὁ σκοπὸς ὅτι ἔρχεται μιὰ συμμορία. Ἀλλά μοῦ φαίνεται ἀπὸ μακριὰ ὅτι εἶναι ὁ καπετάν Ἀνδρέας καί σέ λίγη ὥρα τοὺς κατάλαβαν ὅτι εἶναι Τοῦρκοι. Καί ὥσπου νά τοὺς ἴδοῦμε ἑμεῖς, αὐτοὶ μᾶς εἴχαν κυκλώσει. Καί μετὰ ἀρχίσαμε μάχη. Αὐτὸς ἦταν ὁ Ἀρίφ ἐφέντη ἀπὸ τὴν Ξηρολίμνη μ' ἓνα τάγμα ἐθνοφρουρᾶς πεντακόσια ἄτομα. Καί ἡ μάχη ἐκράτησε ἕξι ὥρες καί τὴν ἀρχὴ τοῦ πολέμου τὴν κάναμε ἑμεῖς τὴν 30 Σεπτεμβρίου 1912, ἡμέρα Κυριακὴ. Μετὰ ὀπισθοχωρήσαμεν λόγῳ πού βρήκαμεν μεγάλη ἀντίσταση καί κατεβήκαμεν εἰς τὸ Ἐξαρχο. Καί μολαταῦτα πού ἤμασταν,

σ.28 ἑμεῖς λίγοι καί αὐ / τοὶ πολλοί, ἀφησαν ἐπὶ τόπου δεκαοκτὼ νεκροὺς καί πόσους τραυματίες ἀγνωστο. Καί ἐκείνην τὴν ἡμέρα πού κάναμε μάχην, οἱ Τοῦρκοι θυμωμένοι ἐσκότωσαν τέσσαρα παιδιά ἀπὸ τὴν Σιάτιστα ἐκεῖ, πού ἔκαναν τρύγο εἰς τὰ ἀμπέλια. Καί μετὰ, ὅταν εἴχαμε κατεβεῖ εἰς τὸ Ἐξαρχο, ἐκατεβήκαμε ἔξω ἀπὸ τὸ χωριὸ σέ κάτι χαράδρες. Κάτω εἰς τὸν κάμπον, ἐκεῖ, εὐρήκαμεν τὸν καπετάν Τριαντάφυλλον Καραπιπέρην ἀπὸ τὴν Σιάτιστα καί εἴχαμεν ἓναν ἄλλον ἀπὸ τὴν Σιάτιστα Νικόλαον Σφήκαν. Αὐτοὶ μᾶς ὀδήγησαν τὴν 1η Ὀκτωβρίου 1912 τὸ βράδυ μέσα εἰς τὴν Σιάτιστα, ὅπου κάναμε κατάλυμα, ἐνῶ εἰς τὴν Σιάτιστα εἰς τοὺς στρατῶνες ἦταν δύο χιλιάδες τουρκικοὶ στρατοί. Ἐνῶ ὅμως οἱ Σιατιστινοὶ εἶναι ἀριστοὶ πατριῶτες ἀπὸ τοὺς ὀλίγους, μὲ τόσο στρατὸ ἐπεράσαμε κατάλυμα 24 ὥρες μέσα εἰς τὴν Σιάτιστα. Πολλοὶ πιστοὶ στρατιῶτες ἔρχονταν εἰς τὰ καταλύματα πού ἤμασταν καί μᾶς ἔφερναν δῶρα, διάφορα πουκάμισα, φανέλες, τσαρούχια εὐζωνικά, κάλτσες καί διάφορα ἄλλα τρόφιμα. Ἄλλο χωριὸ τέτιο εἰς τὸν κόσμον δέν εἶδαμε τόσο φιλόξενο. Καί μετὰ εἰς τὰς 2 Ὀκτωβρίου ἤρθαμεν εἰς τὴν Ἐράτυραν. Καί ὅταν 3 τρεῖς Ὀκτωβρίου φυλάγαμε τὴν θέση Πόρτα, γιὰ νά μὴν μᾶς ἐντοπίσουν, περνοῦσε τουρκικὸς στρατός, πού ἐπήγαινε γιὰ τὴν Ἐλασσῶνα. Μετὰ στίς 4 Ὀκτωβρίου ἐπήγαμε εἰς τὸ Βογατσικὸ καί καθίσαμε 24 ὥρες. Εἰς Βογατσικὸ συναντήσαμε Πατριώτας. Ἀγόρασα ἓνα πετεινᾶρι πέντε γρόσια ἀπὸ μιὰ γριά καί μοῦ ζήτησε δε-

σ.29 κατρία γρόσια γιὰ ξύλα, γιὰ νά τὰ βράσω. Στὰ τελευ / ταῖα μαλώσαμε μὲ τὴν γριά καί τῆς λέω: "Γιαγιά, γιατί νά μαλώνουμε. Πάρε τὸ ὄπλο ἐσὺ καί δῶσε μου τὸ γαιῖδουρι νά σοῦ φέρω πέντε φορτία ξύλα". Αὐγὴ πῆγε καί ἐνέφερε εἰς τὴν ἐπιτροπὴ. Καί ἡ ἐπιτροπὴ μᾶς κάλεσε εἰς τὸν καπετάν Ζῶη, ἓνα ψωροπερήφανο καί

μου λέει: "Γιατί δέν πληρώνεις εἰς τήν γυναίκα τὰ ξύλα;". Καί ἐγώ τοῦ εἶπα: "Πάρε τό ὄπλο καί φέρε τό γαῖδούρι, νά σᾶς φέρω ξύλα". Λοιπόν τότε μοῦ λέει: "Τά ξύλα θά τά πληρώνης καί θά σκάσης". Καί ὅταν μοῦ εἶπε ὅτι "καί θά σκάσης", τότε ἀνατρίχιασα καί βάζω μιᾶ δεσμίδα εἰς τό ὄπλο. Καί τότε τοῦ λέω: "Ἐλα νά σέ πληρώσω, βρέ κατσικοκλέφτη". Καί τότε τά ἔσκασε. Τοῦ λέω τότε ὅτι τό πετεινάρι τό ἔχω πληρώσει καί τότε τήν κάλεσαν τήν στρίγγλα καί τήν ρωτήσαμε, ἂν τῆς πλήρωσα τό πετεινάρι. Καί αὐτή τότε ἀπάντησε: "Μοῦ τό πλήρωσαν". Καί μετά ὁ καπετάνιος τῆς λέει: "Τί ζητᾶς;". Καί ἡ στρίγγλα λέει: "Τά ξύλα νά μοῦ τά πληρώση". Καί τότε λέει ὁ καπετάνιος: "Ἐμεῖς δέν ἤμαστε Ἀμερικάνοι". Γιά φαντάσου τί διαφορά ἔχει ἡ Σιάτιστα μέ τό Βογατσικό! Μετά ἀναχωρήσαμε γιά τή Λόσνιτσα στίς 5 Ὀκτωβρίου ἡμέρα Παρασκευή. Καί ἐκηρύχθηκε ὁ ἑλληνοτουρκικός πόλεμος. Καί ἀπό ἐκεῖ ἀναχωρήσαμε ἀπό τή Λόσνιτσα. Ἦρθαμε εἰς τό Μουρίκι. Περιμέναμε νά προχωρήσῃ ὁ πόλεμος. Ὁ πόλεμος ἐπροχώρησε. Ἦρθε ὁ / ἀγγελιοφόρος καί μᾶς εἶπε ὅτι ὁ στρατός προχωρεῖ. Πέρασε τόν Ἀλιάκμονα στά Σέρβια.

Καί ἐμεῖς τότε στίς 7 Ὀκτωβρίου ἐκτυπήσαμεν τήν ὑποδιοίκησιν τῆς χωροφυλακῆς εἰς τήν Κλεισούρα καί ἐσκοτώσαμεν τόν διοικητήν ὑποδιοικήσεως Κλεισούρας, ὑπομοίραρχον, διότι δέν ἠθέλησε νά παραδοθῇ καί παραδόθηκε τέλος ἕνας Ἀρμένιος ἀνθυπομοίραρχος καί τέσσερεις χωροφύλακες. Μετά ἀπό ἐκεῖ κατεβήκαμε, ἦρθαμε εἰς τό Ἐλέχοβο, συναντηθήκαμεν μέ τόν καπετάν Στέργιον Μπινόπουλον<sup>16</sup> καί μετά ἐζητήσαμε τά ὄπλα ἀπό τό Ζέλενιτς (ἡ Σκληθρο), νά μᾶς τά παραδώσουν οἱ Τοῦρκοι, διότι ὁ τουρκικός στρατός ἔφθασε εἰς τά Καϊλάρια. Καί τότε οἱ Τοῦρκοι ἀναγκάσθηκαν νά μᾶς παραδώσουν τά ὄπλα. Καί τότε ἦρθε ἐπιτροπή ἀπό τό Σκληθρο, Τοῦρκοι καί χριστιανοί ὑπό τόν Σουλεϊμάν ἀγά καί μέ τόν Μπίμνη συνεννοήθηκα μέ τόν ὀπλαρχηγό. Καί ἔφεραν τά ὄπλα ἐν ὄλῳ 70 ὄπλα. Ὅταν ἐπαραλάβαμεν τά ὄπλα μας, ἦρθε διαταγή ἀπό τόν γενικόν ἀρχηγόν τῶν μακεδονομάχων, περιφερείας Σιατίστης, Καστοριάς καί Κορέστσα Γεώργιον Κατεχάκην μέ τόν βαθμόν τοῦ ἀνθυπολοχαγοῦ. Ἦταν καί ἀργότερα ἐπί κυβερνήσεως Βενιζέλου καί εἶχε διατελέσει ὑπουργός τῶν Στρατιωτικῶν.

Μᾶς διέταξε νά ἐπιστρέψωμε πίσω εἰς τήν Κλεισούρα, γιά νά κρατήσωμε ἄμυνα. Ἐπιστρέψαμε εἰς τήν Κλεισούρα καί μαζευτήκαμε πολλά σώματα ἐκεῖ, γιά νά κρατήσωμε ἄμυνα. Καί ἐμαζεύθησαν / ὄλοι οἱ ἀρχηγοί μέ ὄλα τά σώματα, γιά νά κρατήσωμε ἄμυνα ἀπό τή ὄροσειρά τοῦ Βλάστη (Βλάτσι) Κοζάνης μέχρι τό Βίτσι. Ὁ Ἀνδρέας καί ὁ Μύζας<sup>37</sup> κρατοῦσαν τό Μουρίκι. Ὁ Κα-

36. Π. Οἰκονόμου, ἔ.ἀ., σσ. 145-146.

37. Ἀ. Μεταλλινοῦ, ἔ.ἀ., σ. 60.



τεχάκης ἐκρατοῦσε ἀπὸ τῆ Σιάτιστα μέχρι τὰ ὑψώματα τῆς Κοζάνης πού λέγονται Τσερβένα καί μέχρι τὴν ὄροσειρὰ Μουρίκι Κλεισούρας. Καί ἐμεῖς μέ τὸν καπετάν Ζῶη καί Μπινόπουλον κρατούσαμε τὸ Νταούλι τῆς Κλεισούρας καί τὰ ὑψώματα τοῦ Ἐλεχόβου. Ὁ Γεώργιος Δικόνυμος ἢ Μακρῆς ἢ Τσολάκης καί ὁ Ἰωάννης Καραβίτης, αὐτοὶ εἶχαν τὰ ὑψώματα Περικοπή, Βύσση καί Δροσοπηγή. Καί ἐμεῖναμεν πολλὰς ἡμέρας κρατώντας ἄμυνα, διότι ὁ Μπεκίρ ἀγὰς ἀπὸ τὸ Σούμπενι τῶν Γρεβενῶν, συνταγματάρχης μέ 30.000 τουρκικὸ στρατὸ ἐθνοφρουρά ἢ μπασά-μπουζούκ, στίς δέκα τοῦ μηνός Ὀκτωβρίου 1912 μᾶς ἔκανε ἐφοδο ἀπὸ τὴν Σιάτιστα στοῦ δημόσιο δρόμο πού πάει ἀπὸ τὴν Ἐράτυρα γιὰ τὸ Κονταϊκὸ καί κατεβαίνει γιὰ τὴν Κοζάνη καί μετὰ τὸν δημόσιο δρόμο ἀπὸ τὴν Καστοριά γιὰ Ἀμύνταιον. Καί ἐμεῖς κρατούσαμε ἀπὸ τὸ Μουρίκι ἕως τὸ Βίτσι. Καί ἔκανε ἐφοδο εἰς τὸ Νταούλι τῆς Κλεισούρας, μέ σκοπὸ νὰ μᾶς ἀποκόψουν ἐμᾶς, γιὰ νὰ μὴν ἔχομε ἐπαφὴν μέ τὴν 5ῃ μεραρχία. Καί ἐάν δέν ἤμασταν ἐμεῖς νὰ κρατήσωμεν ἄμυνα εἰς τὸ Νταούλι, θὰ τὴν αἰχμαλώτιζαν τὴν 5ῃ μεραρχία. Μόλις ἐπιτέθηκαν οἱ Τούρκοι, ἐμεῖς ἐνί / σχυθῆκαμεν ἀπὸ τὰ δικά μας τὰ σώματα τῶν Μακεδονομάχων. Καί μόλις ἄρχισε ἡ μάχη, κατέφθασαν πρὸς ἐνίσχυσίν μας. Καί ἔτσι τοὺς Τούρκους τοὺς ὀπισθοχώρησαμεν μέχρι τὸ Μαύροβο. Μετὰ παραμείναμεν ἐκεῖ γιὰ ἄμυνα μέχρι 16 τοῦ Ὀκτωβρίου 1912. Καί ἡ 5ῃ ὀπισθοχώρησε ἀπὸ τὴν Βεύη. Ὁ καιρὸς ἦταν ἀνάστατος. Ὅλο χιονοθύελλα στὰ ὑψώματα. Τὸ καλοκαίρι πού εἶναι δέν ἠμπορεῖ νὰ ζῆση καί ὄχι τὸν Ὀκτώβριο ἀνθρώπος! Ὅποιος δέν τὸ ξεύρει τὸ Νταούλι καί δέν τὸ ἔχει ἰδῆ, μόνον αὐτὸς δέν τὸ πιστεύει. Καί μετὰ τίς 16 τοῦ μηνός Ὀκτωβρίου ἀφήσαμεν τοὺς σκοποὺς στὰ ὑψώματα καί κατεβήκαμεν εἰς τὸ χωριὸ μέσα εἰς τὴν Κλεισούρα. Εἶχε καλέσει τοὺς ἀρχηγούς ὁ Ἀργυρόπουλος<sup>38</sup>, πού ἦταν ἱατρός στὴ Κλεισούρα καί ἦταν μέλος τῆς ἐπιτροπῆς τοῦ κομιτάτου. Καί τράβηξε τὴν σημαία εἰς τὸ Μεσοχώρι καί μᾶς εἶπε: "Σᾶς κρύψαμε, σᾶς θρέψαμε καί τώρα θέλουμε νὰ βγῆτε εἰς τὰ φανερά, διότι οἱ Τούρκοι κυνήγησαν τὴν 5ῃν μεραρχίαν". Καί μετὰ λέει ὁ Ζῶης: "Κύριε ἱατρέ, ἐνίσχυση δέν ἔχομε. Δέν μᾶς τρομάζεις ἀπὸ μάχη. Ἡμαστέ συνηθισμένοι στοῦ μπαρούτι, ἀλλὰ πρόσεξε νὰ μὴ γίνῃ ζημιὰ εἰς τὰ γυναικόπαιδα, διότι ἐνίσχυση δέν ἔχομε. Ὁ Καραβίτης καί ὁ Μακρῆς ἐπῆραν διαταγὴν ἀπὸ τὸν Γενικὸ ἀρχηγόν καί ἐγύρισαν πίσω εἰς τὴν Σιάτιστα καί ἄφησαν τὸν Ἄνδρέα καί τὸν Μύζα εἰς τὸ Μουρίκι καί Κλεισούρα. Καί ἔτσι ἡ Περικοπή μέ τὸ Βίτσι ἔμειναν ἄδεια καί ἐμεῖς μέ τοὺς τέσσερεις ἔχομε ὅλο 100 ἄνδρες. Καί, ἐάν πέση κανένα τάγμα ἢ κανένα σύνταγμα τουρκικὸ, πῶς θὰ ἠμπορέσωμε νὰ τὰ βγάλωμε πέρα χωρὶς ἐνίσχυση;". Καί αὐτὸς μᾶς εἶπε ὅτι ἔχομε εἰς τὸ Βλάτσι ἓνα λόχο εὐ-

38. Π. Τσάμη, ἔ.ἀ., σ. 154.

σ.33 ζωνικό καί θά στείλῃ τόν ἀγγελιοφόρο νά τούς εἰδοποιήσῃ, γιά νά ἔρθουν. Ἄλλά μέχρι νά πάῃ ὁ ἀγγελιοφόρος / εἰς τό Βλάτσι, οἱ Τοῦρκοι ἔφθασαν ἀπό τό Τσόρ εἰς τό Βαρικό καί μετά ἐπιάσα-  
μεν μάχη.

Καί ὅταν διέταξε ὁ Ἀργυρόπουλος "Χτυπάτε! θά ἔρθῃ ἐνί-  
σχυσις", ἐμεῖς ἀνοίξαμε πῦρ εἰς τούς Τοῦρκους. Ἄλλά εὐτυχῶς,  
πού ἔφθασαν ὁ Ἀνδρέας καί ὁ Μύζας. Μᾶς ἐνίσχυσαν καί ἐκάνα-  
μεν μάχη ἀπό τήν 8η ὥρα πρωῒνῆν ἕως τήν 6η ὥρα τό βράδυ. Ὁ  
Ἀνδρέας καί ὁ Μύζας ἐμάζεψαν τόν ἀμαχο πληθυσμόν καί ἔφυγαν  
ἀπό τήν Κλεισοῦραν γιά τό Βλάτσι. Καί οἱ Τοῦρκοι ἐζήτησαν τά  
ὄπλα καί γι' αὐτό τό λόγο κάναμε 8 ὥρες μάχη. Καί ὁ καπετάν  
Στέργιος Μπινόπουλος ἦταν μαζί μας (ὁ τέως βουλευτής) καί ὁ  
καπετάν Δημήτριος Μύζας καί ὁ καπετάν Ἀνδρέας ἀπό τήν Κλει-  
σοῦρα. Καί ὁ καπετάν Ἀνδρέας μέ τόν Μύζα ἐπῆραν τόν πληθυ-  
σμόν ἀπό τήν Κλεισοῦρα καί ἀναχώρησαν γιά τήν Βλάτσι. Καί ἐ-  
μεῖς μέيناμε μέσα, διότι οἱ Τοῦρκοι μᾶς ἔκοψαν τόν δρόμο εἰς  
τήν μέση. Ἄλλοι ἀπό ἐδῶ καί ἀπό ἐκεῖ καί ἐμεῖς ἐμείναμε μέ-  
σα. Καί τήν ἄλλη ἡμέρα ἐμείναμεν εἰς τό δάσος τοῦ Ἐλέχοβο,  
ἀλλά οἱ Τοῦρκοι ἀπό τό Βαρικό (Μόκρενη) ἔβαλαν πυρά φραγμοῦ  
μέσα εἰς τό δάσος τοῦ Ἐλέχοβο. Καί τότε ἐμεῖς ἀναγκαστήκαμε  
νά ἐγκαταλείψωμε τό δάσος τοῦ Ἐλέχοβο. Περάσαμε εἰς τήν πε-  
ριοχή τῆς Ἀσπρόγειας (Στρέμπενο) στό δάσος μέσα. Καί ἐμείνα-  
μεν νηστικοί χωρίς ψωμί καί χωρίς πολεμοφόδια. Εἴχαμεν μόνον  
σ.34 γιά τά περιστροφά σφαῖρες. Γιά τά ὄπλα εἴχαμεν πολύ λίγα για-  
τί τά εἴχαμεν κάψει, / ὅταν κάναμε μάχη μέ τούς Τοῦρκους, διό-  
τι οἱ Τοῦρκοι μᾶς ἐπῆραν κατά πόδι καί δέν ἤμπορούσαμεν νά  
ἐφοδιαστοῦμε μέ σφαῖρες ἀπό τό Ἐλέχοβο. Ἄλλά εὐτυχῶς ἐκεῖ-  
νην τήν ἡμέρα ἤμουν σκοπός ἀνάμεσα εἰς τά τρία σύνορα μέσα  
εἰς τό δάσος. Καί ἐκεῖ πού ἤμουν σκοπός, βλέπω κάπου 150-200  
μέτρα μακριά δύο νομάτους σέ τουρκική στολή ἐνδεδεδυμένους, ἄλ-  
λά ἀπομακρυσμένους ὁ ἓνας ἀπό τόν ἄλλον κάπου 100 μέτρα. Καί  
τότε ἐγώ εἶπα μέ τήν ἰδέα μόνος μου, ὅταν τούς εἶδα μέ τουρ-  
κική στολή, ὅτι τώρα τελειώνει ἡ ζωή γιά ἐμᾶς, ἀφοῦ δέν εἴχα-  
μεν πολεμικό ὕλικό. Ἄλλά εὐτυχῶς ἦταν χριστιανοί καί φώναξε  
ὁ ἓνας τόν ἄλλο "Χρῆστο!". Καί τότε ὁ ἄλλος ἀπάντησε: "Τί εἴ-  
ναι Δημήτρη;". "Δέν ἤμποροῦμε νά βροῦμε κανένα ἴχνος ἀπό αὐ-  
τούς τοὺς φουκαράδες, πού εἴχαν ὀλην τήν ἡμέρα ἔλθει σέ μάχη  
μέ τούς Τοῦρκους. Ἡ ὀπισθοχώρησαν ἢ ἔχουν σκοτωθεῖ". Τότε  
ἐγώ, ὅταν τούς ἄκουσα, τούς ἐφώναξα εἰς τόν ἓναν καί μόλις μέ  
εἶδε, ἤλθε χαρούμενος καί μέ χαιρέτισε. Καί τότε ἐφώναξε εἰς  
τόν ἄλλο Δημήτρη: "Ἐδῶ εἶναι οἱ φίλοι μας". Καί μετά ἦρθαν  
σ.35 κοντά μου. Καί τότε τούς ἐπῆγα εἰς τόν / ἀρχηγόν μου τό κα-  
πετάνιο. Καί τότε ὁ καπετάνιος τούς ἐρώτησε: "Ἀπό ποιό χωριό  
εἴσθε;". "Ἐμεῖς ἤμαστε ἀπό τό Βύρσενη", τοῦ ἀπάντησαν, "πα-  
τριῶτες τοῦ Ρῶμπαπα"<sup>39</sup>. Καί ὁ καπετάνιος Ζῶης καί ὁ καπετά-

39. Ἄ. Μεταλλινού, ἔ.ἀ., σσ. 44-45.

νιος Μπινόπουλος τούς ἐρώτησαν: "Ἐχετε σφαῖρες μάνλιχερ εἰς τό χωριό Βύρσενη;". Καί αὐτοί ἀπάντησαν ὅτι ἔχουν καί τούς ἐστειλαν. Καί μετά ἦρθαν μ' ἓνα φορτίο ψωμί καί ἓνα φορτίο σφαῖρες. Μᾶς τὰ ἔφεραν εἰς τό λημέρι. Καί μόλις ἐπήραμεν τό ὕλικό, ἀναχωρήσαμεν γιά τὰ ὑψώματα τῆς Φλώρινας.

Πρῶτα ἦρθαμε εἰς τό Μπαψῶρι καί παραμείναμεν κανά 4 (τέσσερεις) ὥρες νά ξεκουρασθοῦμε. Μέσα σ' αὐτές τίς ὥρες πού καθήσαμε, ἔφθασε ὁ ἀγγελιοφόρος ἀπό τό Ἐλέχοβον, ὁ Πέτρος Κούντζας ἢ Στεφανίδης, ὁ ὁποῖος σήμερα ἔχει παιδί ταγματάρχη. Ὑπηρετοῦσε εἰς τήν Ε.Σ.Α. Καστοριάς τό 1952 καί τώρα δέν γνωρίζω πού ὑπηρετεῖ. Καί τότε μᾶς φέρνει τό γράμμα καί μᾶς λέει: "Χριστός Ἀνέστη! Ἡ Θεσσαλονίκη ἐλευθερώθηκε! Ὁ ἀείμνηστος διάδοχος Κωνσταντῖνος ἔκανε δοξολογία τήν 26 Ὀκτωβρίου 1912 εἰς τόν Ἅγιον Δημήτριον τῆς Θεσσαλονίκης".

σ.36 / Καί ὁ στρατός τῆς πέμπτης (5ης) μεραρχίας, πού εἶχε ὀπισθοχωρήσει εἰς τήν Ποντοκώμη, ἄρχισε νά προχωρῆ. "Μή φοβάστε, ἡ ἐνίσχυση ἐρχεται". Καί ὁ Κωνσταντῖνος μέ τριάντα χιλιάδες στρατό, ἔφθασε εἰς τήν Ἄρνισσα, καί τότε ἐμεῖς ἀμέσως ἀναχωρήσαμεν καί ἐφθάσαμεν εἰς τήν Τάρσιαν (Τρίβουνον). Ἐκεῖ ἐσυναντήσαμεν μίαν συμμορίαν μέ 150 νομάτοι κομιτατζήδες ὑπό τόν βοῦβόδα Τσακαλάρωφ Γεώργιον Ποπῶφ. Ἡ καταγωγή του ἦταν ἀπό τό χωριόν Σμάρδεσι (Κρυσταλλοπηγή). / Καί μετά ἀποχαιρετηθήκαμεν καί ἀναχωρήσαμεν γιά τό Νερέτη (Πολυπόταμο). Καί ἀπό τό Πολυπόταμο ἀναχωρήσαμεν, γιά νά φθάσωμεν εἰς τόν σιδηροδρομικόν σταθμόν Βεύης Σιταριάς καί νά συναντηθοῦμε μέ τόν στρατό πού ἐπρωχωροῦσε ραγδαῖα, καί νά τούς εἰποῦμε ὅτι τουρκικά στρατεύματα δέν ὑπῆρχαν. Μόνον τό δημόσιο δρόμο τραβοῦσαν γιά τήν Ἀλβανία καί μαζί μέ τόν ἄμαχο πληθυσμό.

Καί μετά συναντηθήκαμεν μέ τό ἐπιτελεῖο τοῦ Διαδόχου ἀείμνηστου Κωνσταντῖνου καί ἐγώ ἐζήτησα νά μοῦ δώση ἓνα λόχο στρατοῦ καί νά τούς ὀδηγήσω γιά τήν Κάναλη. Ἀλλά ὅμως τό ἐπιτελεῖο ἔβγαλε ἀπόφαση νά προχωρήσουμε μπροστά εἰς τόν στρατό καί νά μποῦμε εἰς τήν πόλη Φλώρινα, γιά νά ἴδοῦμε νά μὴν ὑπάρχη τουρκικός στρατός κρυμμένος. Καί μᾶς διέταξαν: "Ἐάν βρῆτε ἀντίσταση, νά ὀπισθοχωρήσετε", διότι τό βράδυ τῆς 7 Νοεμβρίου, ἡμέρα Τρίτη, εἶχε μπεῖ ἓνας ταγματάρχης μέ τέσσερεις στρατιώτες δικούς μας τοῦ ἱππικοῦ. Καί δέν εὐρήκαμε ἀντίσταση ἀπό τούς Τούρκους. Καί ἐμεῖς ἐμπήκαμεν εἰς τήν πόλιν καί δέν εὐρήκαμεν καμίαν ἀντίστασιν. Τήν 8 Νοεμβρίου 1912, ἡμέρα Τετάρτη τοῦ Ἁγίου Ἀρχαγγέλου Μιχαήλ, καταλάβαμεν τήν πόλιν. Καί μόλις κατελάβαμεν τήν πόλιν, μετά 2-3 ὥρες μᾶς εἰδοποίησαν διάφοροι κάτοικοι τῆς Φλωρίνης ὅτι σερβικά στρατεύματα ἦρθαν καί ἤθελαν νά μποῦν στή Φλώρινα.

Ἀλλά οἱ Ἑλληνοφλωρινιώτες ὑπερήφανοι, ἐμαζεύτηκαν ὀμάδες-ὀμάδες, πολῖτες, γυναῖκες καί ἄντρες, καί ἐβγήκαν μπροστά εἰς τόν σερβικό στρατό καί τούς ἔλεγαν: "Ἐχομε στρατό μας. Ἦρθαν οἱ δικοί μας, ἑλληνικός στρατός! Ἐσᾶς δέν σᾶς θέλου-

με. Νά γυρίσετε πίσω, ἔχουμε τούς "Ἕλληνες!". Οἱ ὑπερήφανοι "Ἕλληνες Φλωρινιώτες, ὅπως θέλει νά εἰπῆ ὁ ἄνθρωπος, ἐκράτησαν γερά / καί δέν ἐπέτρεψαν νά μπουν στήν Φλώρινα τά σερβικά στρατεύματα. Καί οὔτε στούς στρατῶνες, γιά νά μπουν τούς ἐπέτρεψαν. Ἐδιανυκτέρευσαν εἰς τό Ἰάτσεβο ἔξω ἀπό τήν πόλη. Καί μετά οἱ Σέρβοι ἔπιασαν τήν Πρώτην, τόν Τριπόταμον, τήν Ἰτιά, Παπαγιάννη, Νεοχωράκι, Μελίτη καί ὄλα τά χωριά μέχρι τήν Κάναλη κ.λ.π. Μετά, στάς 9 Νοεμβρίου διαταχτήκαμεν νά πάμε ἔμπροστά μέχρι τά Ἄλωνα ὡς ἔμπροσθοφυλακή, νά παρατηρήσωμε, διότι ὁ στρατός εἶχε παραμείνει εἰς τήν πόλιν νά ξεκουρασθῆ ἀπό πολλές ταλαιπωρίες πού ὑπέφερε. Καί ἐκεῖνες τίς ἡμέρες εἶχε βροχές μεγάλες καί κακοκαιρία. Καί μόλις ἐφθάσαμεν ἀπό τά Ἄλωνα ἀπό ἔξω, βλέπομε τουρκικό στρατό. Καί ἐμεῖς τούς ἀνοίξαμε πῦρ καί τότε οἱ Τοῦρκοι ἔβγαλαν λευκή σημαία, γιά νά παραδοθοῦν. Καί ὁ ἀξιωματικός ἐφώνησε: "Ἄτμα τέσλαμ ὀλντοῦ", δηλαδή: "Μή ρίχνετε, παραδίδομαι". Καί τότε ὁ καπετάν Ζῶης τούς ἐφώνησε: "Νά παραδοθῆς, μή γελασθῆς καί κάνετε καμία μπαμπεσιά, διότι ἔχομε τριάντα χιλιάδες στρατό εἰς τήν Φλώρινα". Καί τότε ἀπάντησαν οἱ δύο στρατιῶτες, πού ἦταν κοντά εἰς τόν ἀξιωματικό: "Ἐμεῖς ἦμαστε χριστιανοί, μήν γελασθῆτε, νά μήν μᾶς πάρете εἰς τό λαιμό. Ἡμαστε τριακόσιοι στρατιῶτες. Ἡμαστε ἐπιστρατευμένοι ἀπό τό κράτος, ἀνακατεμένοι Τοῦρκοι καί Χριστιανοί, καί ἦμαστε ὁμόφωνοι νά παραδοθῶμε. Καί τότε διέταξε ὁ καπετάν Ζῶης: "Πρῶτα οἱ ἀξιωματικοί νά ἔρθουνε νά παραδοθοῦν". Καί τότε ἐπροχώρησε ὁ λοχαγός μαζί μέ τούς δύο χριστιανούς στρατιῶτες καί τό ἄλογό του. Καί τότε μόλις ἦρθε, μᾶς ἐχαιρέτισε ἐλληνικά καί τόν καπετάν Ζῶη καί ἐμένα ὡς ἔμπροσθέν / στος ψυχογίδς πού ἦμουν καί διμοιρίτης. Καί τότε ὁ λοχαγός διέταξε νά παραδίνωνται ἀνά δέκα-δέκα καί παραδόθηκαν ὄλοι (300), τριακόσιοι στρατιῶτες καί 18 κανόνια. Καί ὁ ἀξιωματικός ἐπαρέδωσε τό ἄλογό του εἰς τόν καπετάν Ἀντώνη Ζῶη μαζί μέ τήν σπάθα καί τόν ὄπλισμό του. Καί τά κανόνια μᾶς τά ἔφεραν οἱ Ἀρμενσιῶται πατριῶτες τοῦ καπετάν Σίμο ἀπό τά σημερινά Ἄλωνα μέ τά βουβάλια καί τά ἔξέψαν εἰς τό σχολεῖο τοῦ Ἰζέτ πασᾶ μέσα εἰς τήν Φλώρινα. Καί τούς συγκεντρώσαμεν τούς τριακόσιους στρατιώτας, γιά νά τούς φέρωμε εἰς τήν Φλώρινα. Ὄταν ἐκινήσαμε εἰς τόν δρόμο, τούς ἐβάλαμεν γραμμή κατὰ τετράδα καί τούς ἐφέραμεν ὁ καπετάν Ἀντώνης Ζῶης καβάλα εἰς τό ἄλογο ὑπερήφανοι καί ὁ Τοῦρκος λοχαγός πεζοπορία. Τούς ἐφέραμεν καί τούς ἀραδώσαμεν εἰς τήν διοίκησιν τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ εἰς τήν Φλώρινα. Καί τότε ἐβγήκαν οἱ χριστιανοί στρατιῶτες παραπονούμενοι, γιά νά τούς ἀπελευθερώσουμε, γιά νά μήν πάνε αἰχμάλωτοι καί αὐτοί μαζί μέ τούς στρατιῶτες. Ἄλλά κοντά εἰς τούς χριστιανούς ἔβγαῖναν καί Τοῦρκοι καί ἔλεγαν ὅτι ἦμαστε χριστιανοί. Καί μετά ὁ στρατιωτικός ἰατρός τούς ἐξέτασε ὄλους καί ἔβγαλε μόνον 80 χριστιανούς. Καί οἱ ὑπόλοιποι

ἦταν Τοῦρκοι. Καί μετὰ παραμείναμεν κατάλυμα εἰς τὸν Ἰωάννη Χατζῆτισο εἰς τὴν Φλώρινα τρεῖς ἡμέρες. Καί μετὰ τρεῖς ἡμέρες ἀνάπαυση, ὁ στρατὸς τράβηξε γιὰ τὴν Κορυτσά καί ἐμεῖς ἐπήραμεν διαταγὴν νὰ πάμε γιὰ τὸ Μορίχοβο. Καί μᾶς εἶχανε δώσει

σ.39 σημαῖες νὰ βάλωμε εἰς τὰ ἑλληνικὰ χωριά, ὅπου / δέν ἦταν Σέρβοι. Ἄναχωρήσαμεν διὰ τὸ Μορίχοβο κατόπιν διαταγῆς τοῦ σώματος Στρατοῦ, καί ἀνέλαβα ὁδηγὸς καί διερμηνεὺς εἰς τὸ 16ον πεζικὸν σύνταγμα τῆς 5ης μεραρχίας, τρίτον καί τέταρτον λόχον, πρώτου (1ου) τάγματος. Διοικητὴς τοῦ τρίτου λόχου ὁ Εὐάγγελος Παπαγιαννίδης, ὑπολοχαγὸς, καταγόμενος ἀπὸ τὴν Λαμία καί τοῦ 4ου λόχου ὁ Μπασιάκος Ἀθανάσιος, ἀνθυπολοχαγὸς, ἀπὸ τὴν θήβα τῶν Ἀγίων Θεοδώρων. Καί διοικητὴν τοῦ τάγματος εἶχαμεν τὸν Γεώργιον Κωνσταντίνου μέ βαθμὸν τοῦ λοχαγοῦ χρεῖα ταγματάρχου ἀπὸ τὴν Ἄρταν. Καί διοικητὴν τοῦ συντάγματος εἶχαμεν τὸ Σταματόπουλον μέ βαθμὸν τοῦ ταγματάρχου ἐκτελῶν χρεῖα συνταγματάρχου. Καί εἰς τὴν πρωτεύουσα τῶν ἀνταρτῶν Γραδέσνιτσα φρούραρχος ἦταν ὁ Νικόλαος Πλατῆς. Καί ἐμεῖς, ὅταν ἐφθάσαμεν κατὰ τὰς ἀρχὰς Δεκεμβρίου καί ἐβάλαμεν σέ (22) εἰκοσι δύο χωριά σημαῖες, πού δέν εἶχανε προκάνει οἱ Σέρβοι. Ἐμεῖς τὸ προκάναμε εἰς Μορίχοβο, ἀφοῦ ἐφύγαμεν ἀπὸ τὴν Φλώρινα. Τίς ὀνομασίαι τῶν χωριῶν, πού προκάναμε καί βάλαμε σημαῖες, εἶναι τὰ ἑξῆς: 1ον Σόβιτς, 2ον Δομπρόβενη, 3ον Σκοτσιβίρ, 4ον Πετάλινο, 5ον Γκρούνιστα, 6ον Μκουδήμερτση, 7ον Σταράβινα, 8ον Γκραδέσνιτσα, 9ον Μτζόβικ, 10ον Μπέσιστα, 11ον Πόλτσιστα, 12ον Βιτόλιστα, 13ον Κλείνοβο, 14ον Βέρπσκο, 15ον Ζίχοβο, 16ον Μέλνιτσα, 17ον Σέλο-Μοναστήρ, 18ον Τσέμπρεν, ἑλληνικὸ μοναστήρι

σ.40 Ἅγιος Δημήτριος. Αὐτὰ τὰ (18) δεκαοκτώ χωριά συνορεύουν μέ τὴν πλευρὰ τῆς Καρατζόβας (Ἄρδέας). Καί τώρα 1ον Πσάνιστα, 2ον Κρουσέϊτσα, 3ον Ὀρλε, 4ον Μάκοβο, 5ον Ράπι, 6ον Μπέρνικ, 7ον Ἰβενη. Αὐτὰ τὰ χωριά εἶναι στά παλαιὰ σύνορα τῆς Ἑλλάδος, πού τραβᾷ ἴσια διὰ τὸ Μπακάρνο-Γκούμνο (ἢ Χάλκινο Ἀλώνι) καί Τοπόλτσανη καί Ρέσνα. Καί μετὰ γυρνᾷμε πίσω ἀνάμεσα Ντούνια καί Κλείνοβο. Ἡ τοποθεσία, πού περνᾷ τὸ ποτάμι λέγεται Ζέντσκο. Ὑπάρχει ἕνας βράχος μέσα εἰς τὸ νερό, μονοκόμματος βράχος, καί ἔχει μιὰ εἰκόνα ζωγραφισμένη εἰς τὴν πέτρα. Καί οἱ γέροι πρόγονοί μας ἔλεγαν ὅτι καί αὐτὴ ἡ εἰκόνα εἶναι καί δείχνει, ὅτι μέχρι ἐκεῖ εἶναι τὰ παλαιὰ σύνορα τῆς Ἑλλάδος. Καί πρὸς τὸ Κλείνοβο ὡς τὸ βουνό, λέγεται τουρκικὰ Δεμίρ-Καποῦ (σιδερένια πόρτα). Αὐτὰ τὰ ξέρομε. Εἰς αὐτὰ τὰ 25 χωριά ἐβάλαμε τίς σημαῖες μαζί μέ τὸ στρατό, ἐγὼ καί ὁ καπετάν Ἀντώνης Ζῶης μέ τὸ σῶμα τὸ ἀνταρτικόν. Καί ἐγὼ ὑπρέττησα μέχρι 23 Μαρτίου ὡς ὁδηγὸς καί διερμηνεὺς. Μετὰ ἤρθε διαταγὴ ἀπὸ τὸ σῶμα Στρατοῦ νὰ μᾶς ἀπολύσουν ὅσοι ἤμασταν μακεδονομάχοι.

Μετὰ κατεβήκαμε εἰς τὴν Φλώρινα μέ τὸν καπετάν Ζῶη. Μόλις ξεκουραστήκαμε καί σέ λίγο διάστημα ἐκηρύχθηκε ὁ ἑλληνοβουλ-

σ.41 γαρικός πόλεμος. Πάλι μᾶς κάλεσαν εἰς τόν ἱερολοχιτικόν / λόχον καί σ' ἓνα μήνα μέσα τελείωσε ὁ πόλεμος. Μετά πάλι μᾶς ἀπόλυσαν καί ἐγίναμεν πολίτες. Καί μετά αὐτά τὰ εἰκοσιπέντε χωριά, πού τὰ κρατήσαμε ἐπί ὀκτώ μῆνες, μᾶς τὰ πήρανε οἱ Σέρβοι ὡς ἀντάλλαγμα! Αὐτοί ἐπῆραν τά 25 χωριά τοῦ Μοριχόβου καί μᾶς ἄφησαν αὐτά τὰ χωριά, πού ἔχομε σήμερα ἀπό τή γραμμή καί δῶθε. Καί αὐτά τὰ παθαίνομε ἀπό ἐγγραμμιάτους. Ὄταν ἐγώ ζήτησα νά μοῦ δώσουν ἓνα λόχο στρατοῦ νά καταλάβω τὰ χωριά μέχρι τήν Κάναλη, ἡ διοίκησις τοῦ στρατεύματος μοῦ εἶπε: "Δέν εἶναι δική σου δουλειά. Δέν εἶσαι ἀρμόδιος ἐσύ. Πήγαινε ὅπου σέ διατάζουνε. Τραβᾶτε νά καταλάβουμε τή Φλώρινα". Καί οἱ Σέρβοι, ὅταν εἶδαν ὅτι δέν ὑπάρχει ἑλληνικός στρατός εἰς τὰ χωριά μας, μετά τρεῖς μέρες τὰ εἶχαν καταλάβει ὅλα. Ἐτρεξαν οἱ δικοί μας μετά, ἀλλά ἦταν πολύ ἄργά. Καί ὁ στρατός μας εἶχε καταλάβει μόνο 2-5 χωριά Ἰτιά, Παπαγιάννη, Τριπόταμος, Νεοχωράκι, Μελίτη. Τά ἄλλα χωριά τὰ εἶχαν οἱ Σέρβοι καί μετά ἔγινε ἡ ἀνταλλαγή.

Καί ὅταν ἔγινε ἡ συνθήκη, (γιατί) οἱ Σέρβοι μᾶς πήρανε τὸ ἡρωϊκό Μοριχόβο μέ τούς πιό καλοῦς στρατιῶτες, μέ τόσο αἷμα πού ἔχουσε διὰ τήν πατρίδα μας Ἑλλάδα καί γιά τήν ἐλευθερία καί τόσο πιστά πού ἐργάστηκαν. Ἀλλά δυστυχῶς οἱ καημένοι πάλι σκλάβοι ἔμειναν ὑπό ξένο ζυγό. Καί ἐμεῖς, ὡς ἀγράμματοι, τὸ ἐσκεφτήκαμεν ὅτι θά μᾶς πάρουν τὰ χωριά οἱ Σέρβοι. Καί αὐτό τὸ ἐπάθαμεν, ὅπως τὸ πάθαμε μέ τόν καπετάν Κρόμπαν, πού ἐγώ τούς εἶπα νά μὴν κάνομεν λημέρι εἰς τὸ χωριό μέσα εἰς τὸ Πετάλινο, διότι ὁ Ἡλίας Τσίγγελος μᾶς ἔφυγε ἀπό τὰ χέρια μας. Αὐτός θά μᾶς πρόδιδε, ὅπως ὅλη τήν ἡμέρα, πού μᾶς εἶχε παρακολουθήσει. Ὄταν μάθαμε ὅτι οἱ Σέρβοι μπῆκαν εἰς τὸ Μοναστήρι, μοῦ λέει ὁ Κρόμπας: "Δέν παίρνω διαταγές ἀπό ἐσένα". Καί τότε ὁ Τσίγγελος εἶχε πάει εἰς τὸ Μπρότ καί παίρνε τὸν τουρκικό στρατό καί μᾶς εἶχε κυκλώσει ἀπό μακριά. Ἦταν μεσάνυχτα

σ.42 / καί τότε οἱ Τοῦρκοι ἔδωσαν σύνθημα ἀπὸ τέσσερεις μεριές. Καί ὅταν σηκωθήκαμε νά φύγωμε ἔξω ἀπὸ τὸ χωριό, τότε ἄρχισε ἡ μάχη ἀπὸ ὅλες τίς πλευρές. Τότε θυμῆθηκε ὁ καπετάν Κρόμπας καί εἶπε: "Καλά εἶπε ὁ μικρός, δέν τὸν ἀκούσαμε καί δι' αὐτό τὰ πάθαμε". Καί σέ λίγη ὥρα πᾶνε ἐπτὰ νομάτοι. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἀλήθεια, πού δέν μᾶς ἐπίστεψαν καί δέν μᾶς ὑπολόγιζαν οἱ ἐγγράμματοι ἐμᾶς τούς ἀγράμματος. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἀλήθεια ὅτι ὁ ἐγωισμός καμιά φορά δέν κερδίζει. Ὄλα τὰ χάνει.

Καί μόλις ἐτελείωσε ὁ ἑλληνο-σερβο-βουλγαρικός πόλεμος, μᾶς ἀπόλυσαν ἀπὸ τόν Ἱερὸν λόχον. Καί μετά εἶχε πάρει τὰ δέκατα τοῦ Ὀρόβου Κλειδιοῦ ὁ καπετάν Ἀντώνης Ζῶης. Καί μετά μᾶς ἐκάλεσε ὁ τότε νομάρχης Φλωρίνης Ἰωάννης Μαυροειδῆς τῶς πρόξενος Μοναστηρίου, καί μοῦ λέει: "Σουγαράκη, ἐφόσον μέ τὸν καπετάν Ἀντώνη Ζῶη ἐπεράσατε μαζί περισσότερο γιά ἐθνικούς σκοπούς, θά σᾶς στείλωμε εἰς τὸ Τσέροβο (Κλειδί). Εἶχαμε σκο-

πό νά σέ στείλωμε εἰς τὸ Νεοχωράκι (Νεοκάζη), ἀλλὰ θά στείλω-  
με τόν Χρῆστο Ἰωάννου. Τό ἴδιο κάνει. Ὅπου νά εἶναι, θά πάς.  
σ.43 Καί μέ τόν Μπραγιάννη εἰς τήν Μελίτη / (Βοσταράκη) καί τόν  
Παῦλο Βιδοβάρη θά πάη εἰς τόν Σκοπό (Σέτινα). Καί μετὰ ἐγώ ἐ-  
φυγα ἀπό τήν Φλώρινα. Ἦρθα εἰς τὸ Κλειδί (Τσέροβο) μαζί μέ  
τόν καπετάνιο Ἀντώνη Ζώη ὡς φύλακας τήν 13ην Αὐγούστου 1913,  
ἡμέρα Κυριακή".